

Mellan Granbacken och Litslena

Väg 55

Mellan Granbacken och Litslena

Väg 55

Arkeologisk förundersökning

L1942:2358, L1942:3408, L2020:7606,

L2020:10960, L2021:7964, L2021:7963

Litslena 1:1, 2:1, Litslena-Åby 1:1, Östra Vällinge 1:24

Enköpings kommun

Uppland

Hans Göthberg

Upplandsmuseets rapporter 2025:04

ISSN 1654-8280

BEARBETNING AV FOTON: Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet

BEARBETNING AV PLANER: Hans Göthberg, Stiftelsen Upplandsmuseet

OMSLAGSBILD: Boplatsoområdet L2020:10960 låg på en naturlig avsats invid vägen. I bakgrunden syns Kvarnbacken där det finns flera fornlämningar däribland gravfält. Där finns också sentida lämningar som husgrunder och grunden till en väderkvarn som gett namn åt backen. Foto mot öster, Hans Göthberg, Stiftelsen Upplandsmuseet.

GRANSKNING: Anna Ölund, Stiftelsen Upplandsmuseet

UPPHOVSRÄTT: om inget annat anges: Creative Commons licens CC BY. © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

GRAFISK FORMGIVNING OCH PRODUKTION: Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet

© STIFTELSEN UPPLANDSMUSEET, 2025

Upplandsmuseet
Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018-169100
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	8
Syfte, metod och genomförande.....	8
Topografi och fornlämningsmiljö	8
Tidigare undersökningar	8
Undersökningresultat	10
L1942:3408, L1942:2358 Granbacken	10
L2020:7606 Skolsta	14
L2020:10960 Kvarnbacken.....	18
L2021:7964 Litslenaby väst	23
L2021:7963 Litslenaby öst	26
Fynd.....	28
Analyser.....	28
Tolkningsdiskussion och utvärdering	30
Lämningarnas karaktär	30
Dateringar	30
Platserna i bygden.....	31
Utvärdering	33
Administrativa uppgifter	34
Referenser	35
Litteratur	35
Lantmäteriakter.....	36
Bilagor	37
Bilaga 1 – Lista över schakt	37
Bilaga 2 – Lista över arkeologiska objekt.....	38
Bilaga 3 – Lista över fynd	39
Bilaga 4 – ¹⁴ C-analys.....	40

Sammanfattning

Stiftelsen Upplandsmuseets Avdelning för arkeologi genomförde under oktober 2024 en arkeologisk förundersökning inom fastigheterna Litslena-by 1:1 med flera i Litslena socken och Enköpings kommun. Förundersökningen omfattade fem platser längs väg 55 mellan Enköping och Litslena där fornlämningar skulle beröras av en planerad ombyggnad av vägen.

Vid en av platserna berördes en del av ett gravfält, men det visade sig vid förundersökningen vara så påverkat av sentida verksamhet att inga gravar var bevarade. Däremot dokumenterades en sedan tidigare känd hällristning med skålgropar inom gravfältet.

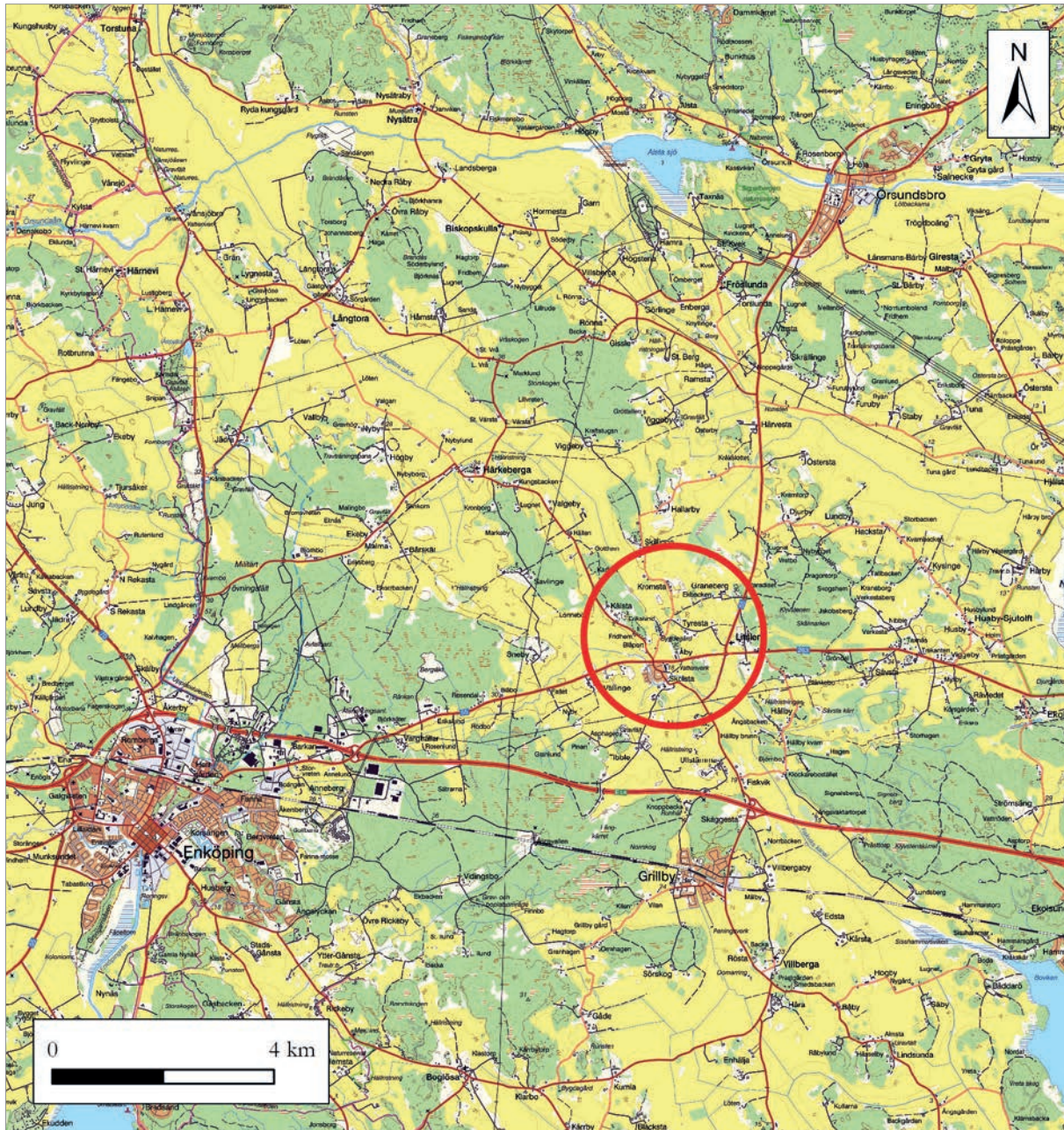
På en plats fanns lager vilka bedömdes som äldre odlingslager. De tre återstående platserna utgjordes av boplatsområden, där talrika stolphål på två platser talade för förhistorisk bebyggelse. Den tredje platsen tolkades som en aktivitetsyta med eldningsanknuten verksamhet. Två av platserna ansluter till Kvarnbacken där fornlämningar som en skärvstenshög och olika slags gravar tyder på en närvaro under såväl bronsålder som järnålder. Dateringarna från de förundersökta boplatsområdena ligger i förromersk och romersk järnålder samt vendeltid.

Inledning

Stiftelsen Upplandsmuseets Avdelning för arkeologi genomförde under oktober 2024 en arkeologisk förundersökning inom fastigheterna Litslena-by 1:1 med flera, Litslena socken och Enköpings kommun (figur 1). Arbetet gjordes för Trafikverket efter beslut av Länsstyrelsen i Uppsala län (di-

arienummer 431-3180-2024). Förundersökningen föranleddes av planer på att bygga om väg 55 till 2+1 väg samt gång- och cykelväg. Upplandsmuseets projektledare var Hans Göthberg som också författat rapporten.

Figur 1. Karta som visar förundersökningsområdet vid Litslena markerad med röd cirkel i förhållande till Enköping. Skala 1:120 000.

Bakgrund

Föremålet för förundersökningen var fem fornlämningar längs med väg 55 mellan Enköping och Litslena och närmare bestämt i den östra delen mellan Östra Vällinge och Litslenaby.

Syfte, metod och genomförande

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att ge länsstyrelsen ett beslutsunderlag inför prövning av tillstånd till ingrepp i fornlämning. Förundersökningen skulle fastställa och dokumentera fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt tillvarata fornfynd. Resultatens skulle kunna användas av undersökare för att bedöma och beräkna omfattningen av en arkeologisk undersökning av fornlämning. Resultaten skulle också kunna användas i företagarens planering.

Förundersökningens huvudmoment var avbanning med grävmaskin, dokumentation av arkeologiska objekt och grävning av arkeologiska objekt av olika typer.

All plandokumentation av schakt, arkeologiska och topografiska objekt, samt lägesbestämning av fynd och prover gjordes med GPRS försedd med nätverks-RTK. Fynd och prover dokumenterades utifrån kontextuell samhörighet med arkeologiska objekt. Dokumentation i form av beskrivningar gjordes digitalt. Fotodokumentation gjordes med digitalkamera.

Sett till det praktiska genomförandet gjordes avbanningen av ploglager eller annat ytskikt ner till orörda och naturligt avsatta lager med en bandburen grävmaskin. Undersökningsområdena på de fem berörda platserna var relativt smala. Inom dessa fanns praktiska begränsningar i form av ledningar, vilket innebar att undersökningsområdena blev ännu smalare. På de tre ytmässigt minsta platserna kom nästan hela den yta som i praktiken var tillgänglig att avbanas. Inom de två större platserna avbanades en tillräckligt stor andel av ytan för att kunna avgränsa och avgöra karaktären på lämningarna. Antalet arkeologiska objekt som påträffades på de fem platserna var relativt begränsat. Samtliga kom att undersökas

inom ramen för den tid som var avsatt för förundersökningen. De arkeologiska objekten handgrävdes till hälften och fynd och prov insamlades. Efter slutförd undersökning återfylldes de avbanade ytorna.

Topografi och fornlämningsmiljö

Generellt går sträckan inom ett område som domineras av åkermark med smärre inslag av impedimentmark. De lägsta nivåerna fanns söder om Litslena kyrka där de ligger på 15 meter över havet, medan de högsta ligger på uppemot 29 meter över havet vid Östra Vällinge.

En stor del av vägsträckans östra del löper inom riksintresset för kulturmiljö Härkeberga och Litslena (C54). Längs sträckan från Litslena till Östra Vällinge finns fornlämningsmiljöer från bronsålder och järnålder med hällristningar, skärpstenshögar, hällristningar, gravar och gravfält (Figur 2). Dessutom finns miljöer från medeltid och historisk tid, främst då Litslena kyrka.

Tidigare undersökningar

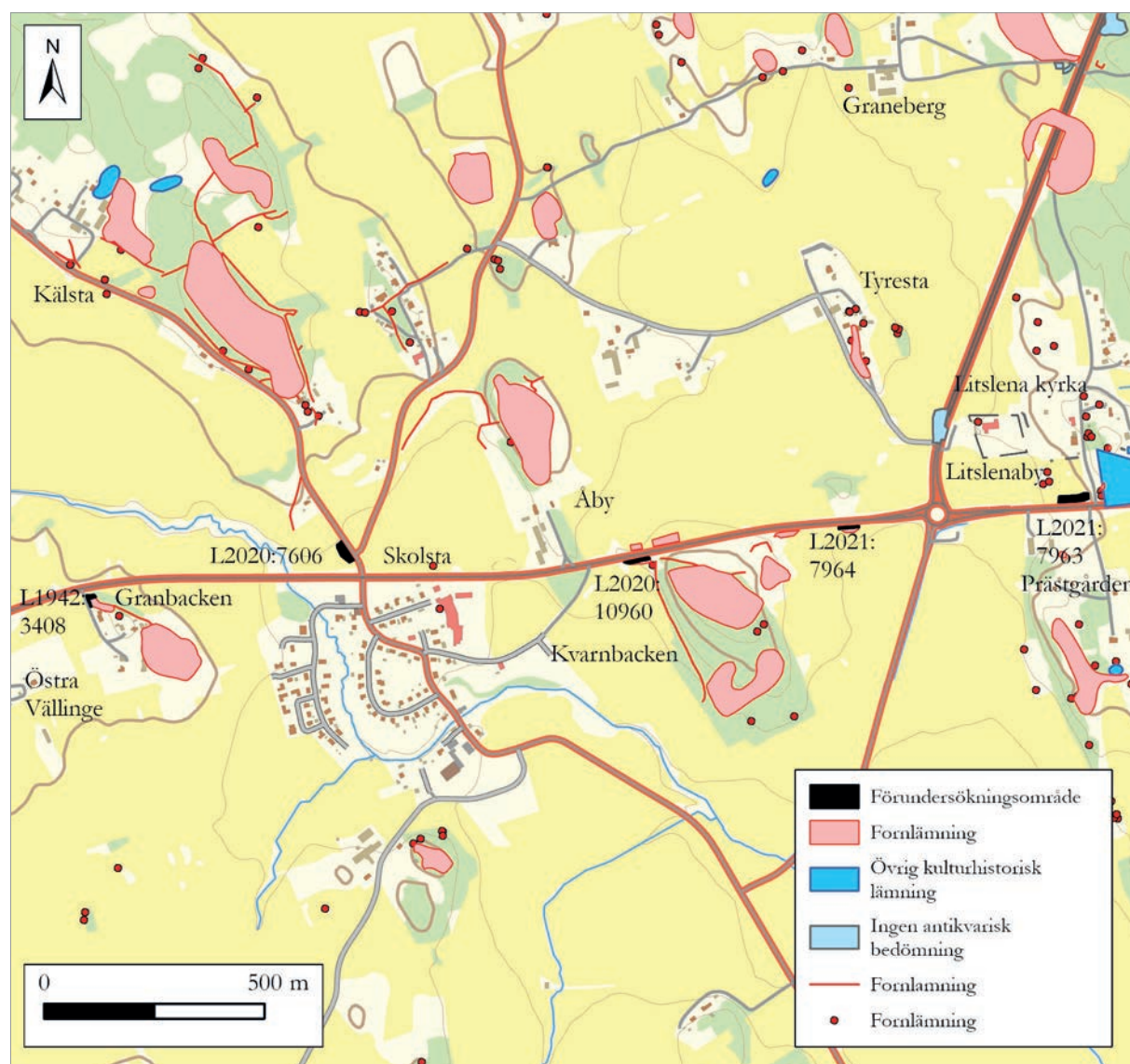
I Litslena socken har arkeologiska undersökningar skett på flera platser, däribland för E18 mellan Enköping och Bålsta och väg 55 från Litslena till Örsundsbro. Mindre undersökningar för ledningar har skett längs väg 55 och 263 samt kring Litslena kyrka (Fagerlund 2000; Eriksson & Carlsson 2004; Göthberg 2021b).

Vid Tibble har boplatser från bronsålder undersökts och vid Hällby en verkstadsplats med ovanligt tidig järnhantering (Hjärthner-Holdar 1989; Hjärther-Holdar 1993; Andersson m.fl. 1994). På andra platser har boplatser från äldre järnålder påträffats, däribland vid Tibble, Graneberg och Skäggesta (Andersson m.fl. 1994; Eriksson & Lang 1999). Boplatserna vid Skäggesta fortsatte även att vara i bruk under yngre järnålder och åtminstone till tidig medeltid (Göthberg m.fl. 1996). En boplatser från yngre järnålder och övergången till tidig medeltid har också påträffats vid Kälsta (Göthberg 2021b).

Gravfält från romersk järnålder har undersökts vid Graneberg (Eriksson & Åhlström 1997). Även vid Tibble har gravar från förromersk järnålder och äldre romersk järnålder påträffats (Andersson m.fl. 1994). På en annan plats vid Tibble finns en rikt utrustad kammargrav från yngre romersk järnålder (Salin 1901; Andersson m.fl. 1994). Vid Prästgården söder om Litslena kyrka ska en glaspägare ha påträffats i en grav tillsammans med smälta glaspärlor, lerkärl och brända ben (SHM 463). Bägaren kan dateras till vendeltid och var tillverkad i Västeuropa (Andersson 2010).

I anslutning till förundersökningsområdet har några undersökningar av olika storlek gjorts. Vid kabelarbeten 1997 och 2020 mellan Litslena

kyrka och Litslenaby har dateringar erhållits från några boplatssområden. Från L1940:4483 sydöst om kyrkan i den norra delen av åkermarken finns en datering till romersk järnålder (Eriksson & Carlsson 2004). Högre upp i sluttningen har L1940:4478 gett en datering till yngre bronsålder (Eriksson & Carlsson 2004). I sluttningen strax öster om förundersökningslokalen L2021:7963 finns en datering från L1940:4482 till övergången mellan sen vikingatid och tidig medeltid (Göthberg 2021b). Strax väster om Litslena kyrka, på Tyrestas ägor, har delar av boplaten L1942:3021 från romersk järnålder undersökts (Lang & Eriksson 1997). En boplatslämning med datering till förromersk järnålder har påträffats vid Kvarnbacken, L2020:10954 (Fagerlund 2000).

Figur 2. De lämningar som förundersöktes längs väg 55 låg mellan Granbacken vid Östra Vällinge och Litslena kyrka. Skala 1:16 000.

Undersökningsresultat

De fem fornlämningar som ingick i förundersökningen hade lite olika förutsättningar och karaktär. En av lämningarna var en del av ett gravfält, vilket låg på en höjdrygg. De fyra andra lämningarna utgjordes av boplatsområden eller boplatser som var belägna i odlingsmark.

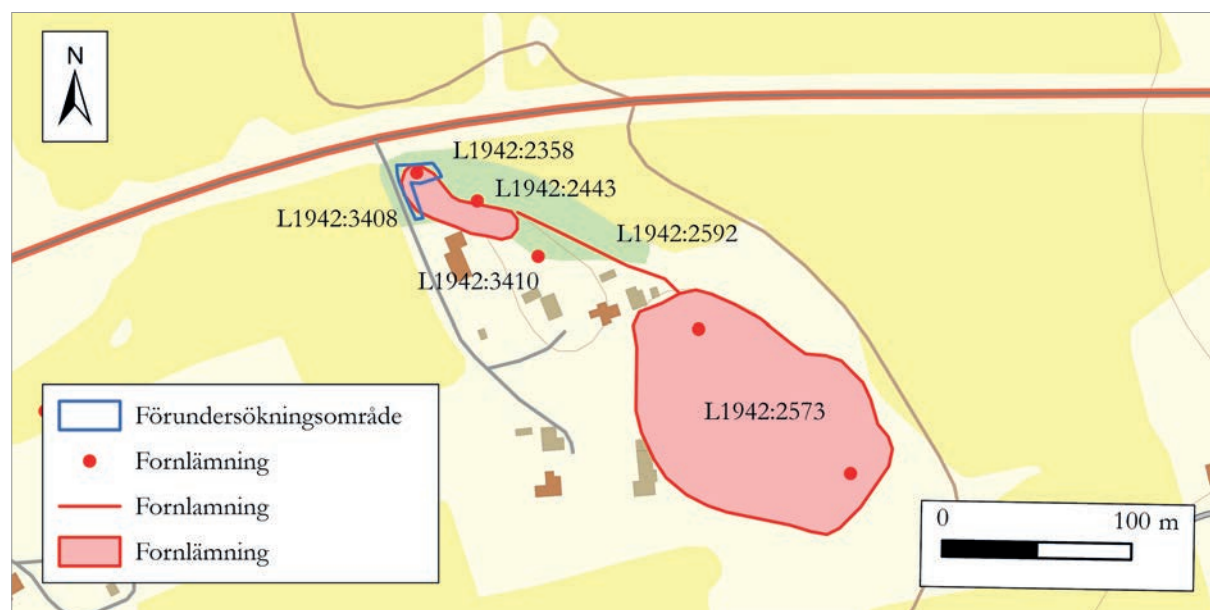
L1942:3408, L1942:2358 Granbacken

Förundersökningsområdet ligger på den norra änden av en höjdrygg (figur 3). På höjden ligger gården Granbacken nära Östra Vällinge. Där finns också gravfälten L1942:3408 och L1942:2573, hägnaden (stensträngen) L1942:2592 och hållristningarna L1942:2358, L1942:2443 och L1942:3410. Av dessa berördes den norra delen av gravfältet L1942:3408, inom vilket även hållristningen L1942:2358 fanns. Gravfältet ligger på nivåer om 28–31 meter över havet.

Den äldsta dokumentationen av fornlämningarna är en karta med beskrivning som gjordes 1929 av Arild Karlén, vilken finns på ATA/Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Där redovisades två hållristningar, i norr (L1942:2358) och i söder

(L1942:2443). Den södra var enligt Karléns karta belägen 12 m längre norrut än den före förundersökningen gällande markeringen i KMR. Dess läge har i samband med förundersökningen justerats. Av gravar visar Karléns karta enbart en stensättning. Vid inventeringen av fornlämningar 1951 betecknades lämningen som ett gravfält, bestående av fem runda stensättningar. Vid revideringsinventeringen 1980 beskrevs gravfältets nordvästra del vara skadad av grävning för gammal grustäkt. Gravfältets mellersta del användes då till stor del som uppställningsplats för husvagnar och var därför uppfylld.

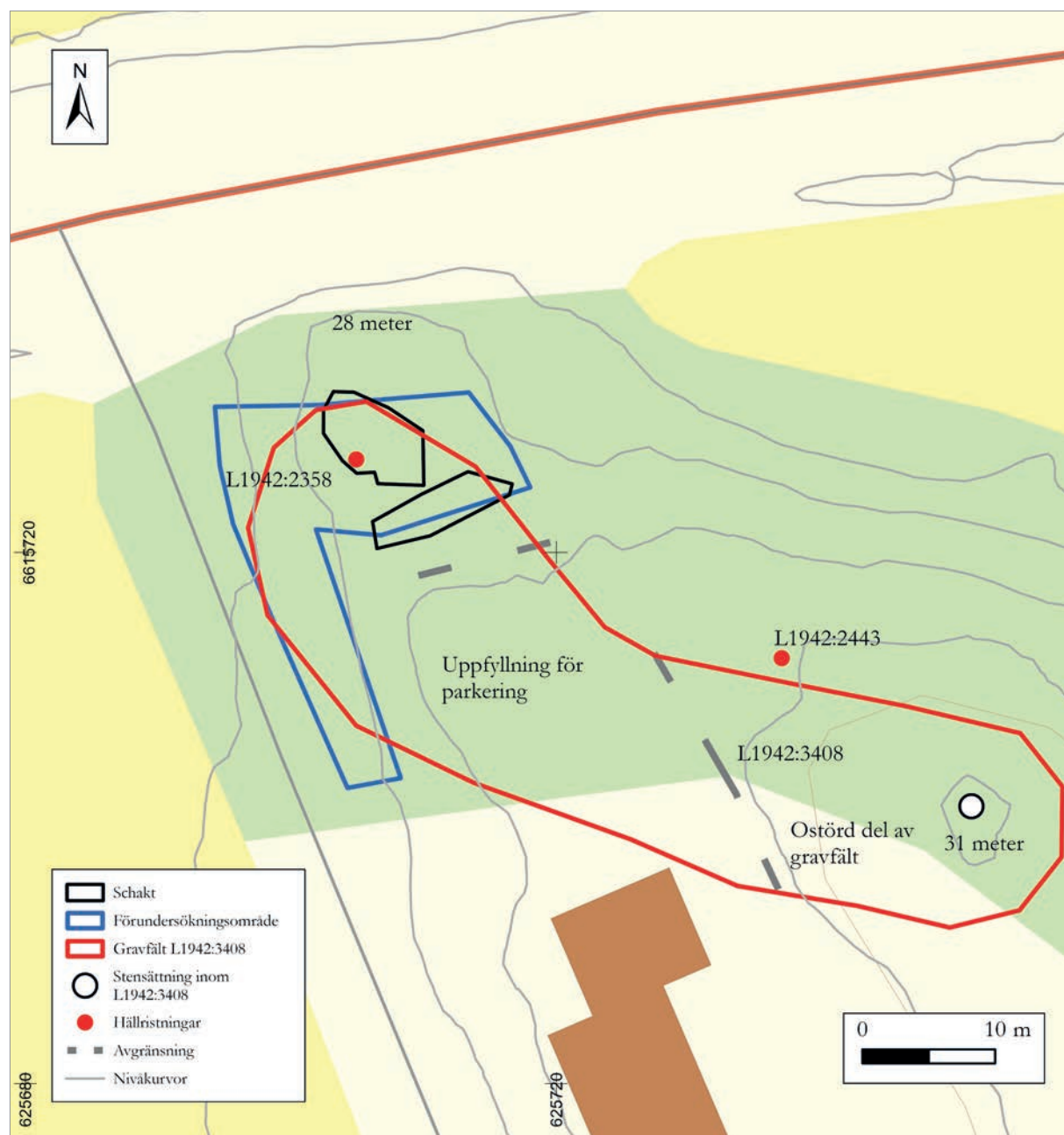
Inför förundersökningen konstaterades att uppfyllningens kant mot norr var 0,5-1 meter hög och bestod av rundade stenar, vilket är förenligt med att de kan ha tagits från någon grustäkt. I den nordvästra delen av gravfältet fanns äldre gropar, vilka tillsammans med spridda sprängstenar i markytan tyder på att ytan är skadad av sentida verksamhet (figur 5). Inom gravfältets sydvästra del var en stensättning synlig, i lokalt krönläge på berghäll. Det är samma stensättning som redovisades på kartan från 1929. Gravfältets återstående fyra stensättningar som idag är borta bör därför ha funnits i den mellersta och norra delen.

Figur 3. I omgivningen till förundersökningsplatsen vid Granbacken fanns fornlämningar som gravfält (L1942:3408, L1942:2573), hållristningar (L1942:2358, L1942:2443, L1942:3410) och hägnad (L1942:2592). Skala 1:4 000.

Förundersökningsområdet omfattade 300 kvadrater. På grund av backsippor samt träd som

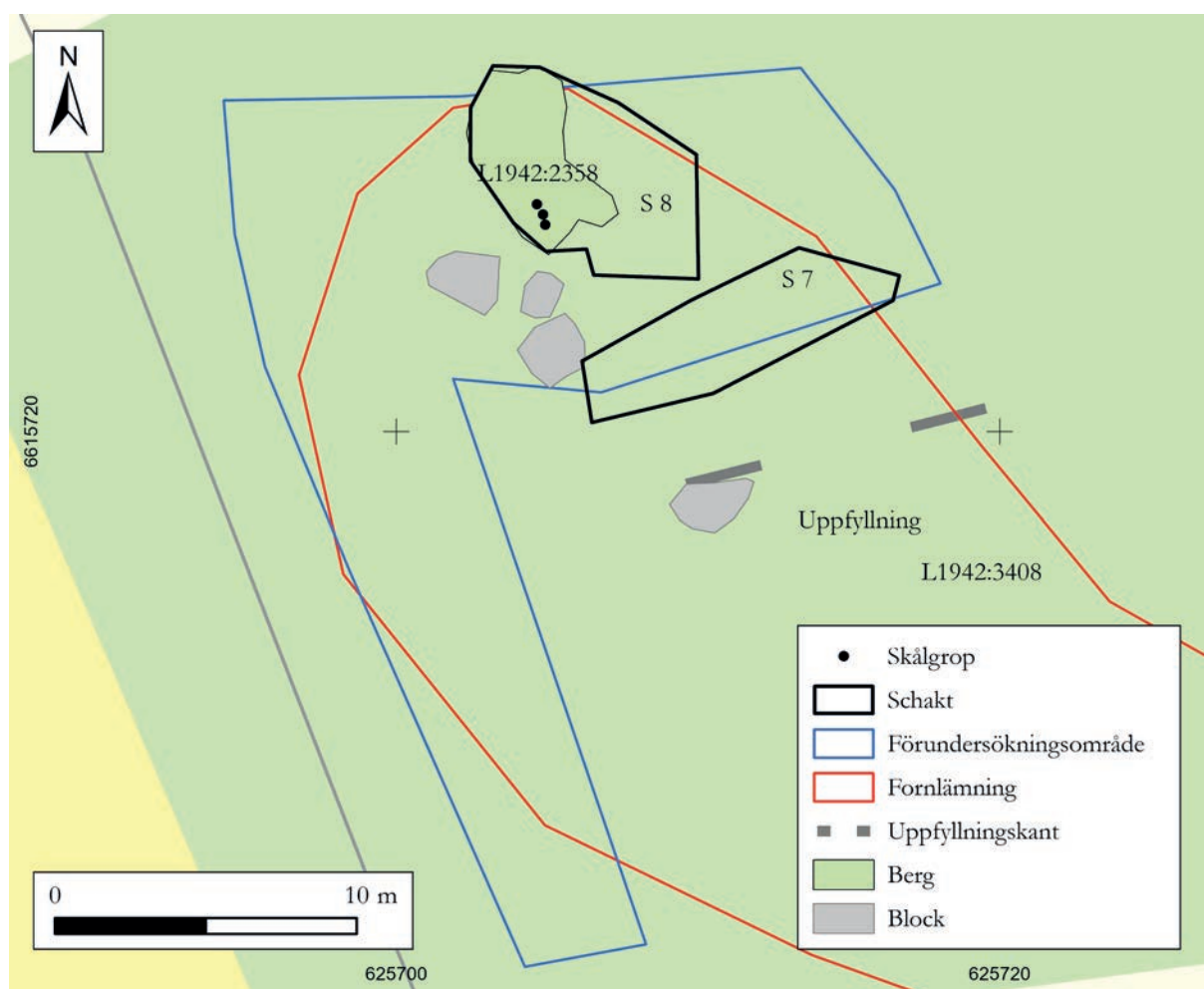
skulle sparas minskade ytan i praktiken till 190 kvadratmeter. Ytans västra kant utgjordes av en relativt brant slänt med både påförd sten samt stenar och block som ingick i det naturliga underlaget. Inom förundersökningsområdet grävdes schakt 7 och 8 (figur 4; Bilaga 1). Tillsammans hade de en yta om 66 kvadratmeter. Det motsvarade omkring en tredjedel av den i praktiken tillgängliga ytan av förundersökningsområdet.

Figur 4. Karta över förundersökningsytan vid Granbacken i den norra delen av gravfältet L1942:3408, inklusive läge för hållristningar, grävda schakt och nivåkurvor. Skala 1:500.

Figur 5. Del av ytan före schaktningen. I förgrunden kan en svacka anas som troligen är spår av en äldre grustäkt. I bakgrunden en kant av upplagd sten som har att göra med uppfyllda jordmassor framför huset. Foto mot söder, Hans Göthberg, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Figur 6. Plan för förundersökningsytan vid L1942:3408 med schakt och skålgroparna i L1942:2358 markerade. Den nordligaste skålgropen är osäker. Skala 1:250.

I båda schakten fanns under torven påförda stenar, främst rundade, men även skarpkantade stenar. Underlaget utgjorde av sandig morän med rundade stenar. I schakten påträffades inga tecken på stensättningar, förekomst av kol eller brända ben eller andra indikationer på gravar. I den västra delen av schakt 8 gick berghällar i dagen (figur 6, 7). Där identifierades hållristningen L1942:2358 med de två skålgropar som redovisades på kartan från 1929. Skålgroparna

var 0,05 meter stora och 0,01–0,02 meter djupa (figur 8). Strax norr om dem noterades ytterligare en möjlig skålgrop, men den var grövre och hade betydligt mer ojämn yta än de två som var kända sedan tidigare. Vid inmätning konstaterades att skålgroparna låg 7 meter längre norrut än vad som markeringen i Fornsök/KMR (Kulturmiljöregistret) angav. Lämningens läge i KMR har därför korrigerats.

Figur 7. Berghäll med hållristningen L1942:2358. Foto mot norr, Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

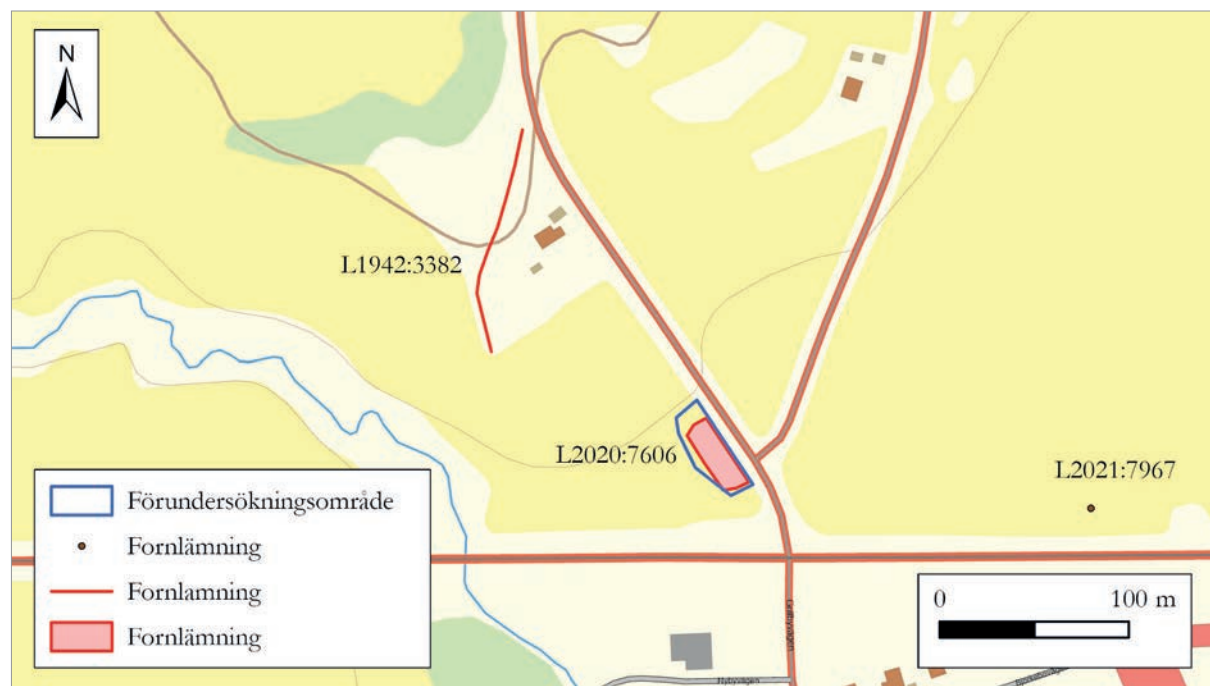

Figur 8. Skålgrop inom L1942:2358. Foto mot öster, Robin Lucas, Upplandsmuseet.

L2020:7606 Skolsta

Förundersökningsområdet för boplatsoområdet L2020:7606 låg i åkermark i den nedre flacka delen av en sluttning, samt strax öster om ett vattendrag. Lämningen låg på nivåer om 19-20 meter över havet. En följd av att omgivningen främst utgörs av åkermark är att enbart enstaka forn-

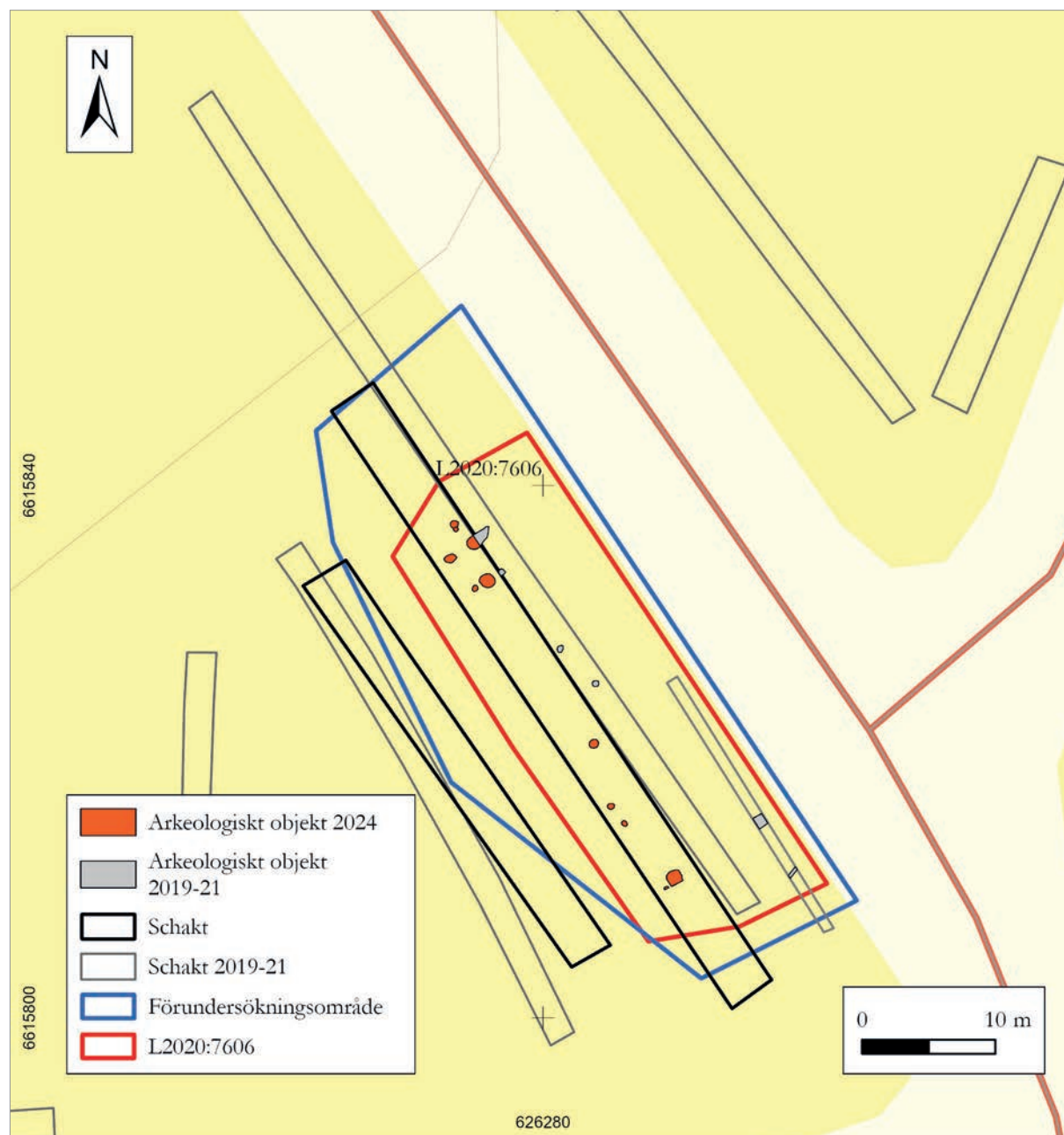
lämningar är kända. På en åkerholme nordväst om förundersökningsområdet finns hägnaden L1942:3382 med en stensträng. I öster finns härden L2021:7967 som påträffades vid utredningsgrävningen (figur 9).

Figur 9. I omgivningen till L2020:7606 vid Skolsta är få andra lämningar kända, däribland hägnaden L1942:3382 och härden L2021:7967. Det avspeglar att omgivningen utgörs av åkermark. Skala 1:4 000.

Boplatssområdet påträffades vid en schaktningsövervakning år 2+19 då en härd observerades. Vid utredningsgrävningen påträffades tre stolphål och en nedgrävning (Göthberg 2021b, 2022). Då konstaterades också att inga anslutande lämningar fanns öster om väg 563 mellan Skolsta och Härkeberga. I sin helhet verkar därför lämningen ligga väster om vägen.

Förundersökningsområdet var 900 kvadratmeter stort. Vid förundersökningen grävdes två schakt (schakt 3, 4) med dubbel skopbredd, omkring 3,5 meter breda (figur 10, 12). Tillsammans utgjorde de 325 kvadratmeter. Till det kan läggas ett av utredningsschakten, av vilket 92 kvadratmeter låg inom förundersökningsområdet. Schakten från förundersökningen, utredningsgrävningen och schaktningsövervakningen inom fornlämningen motsvarar tillsammans något mindre än hälften av ytan för L2020:7606.

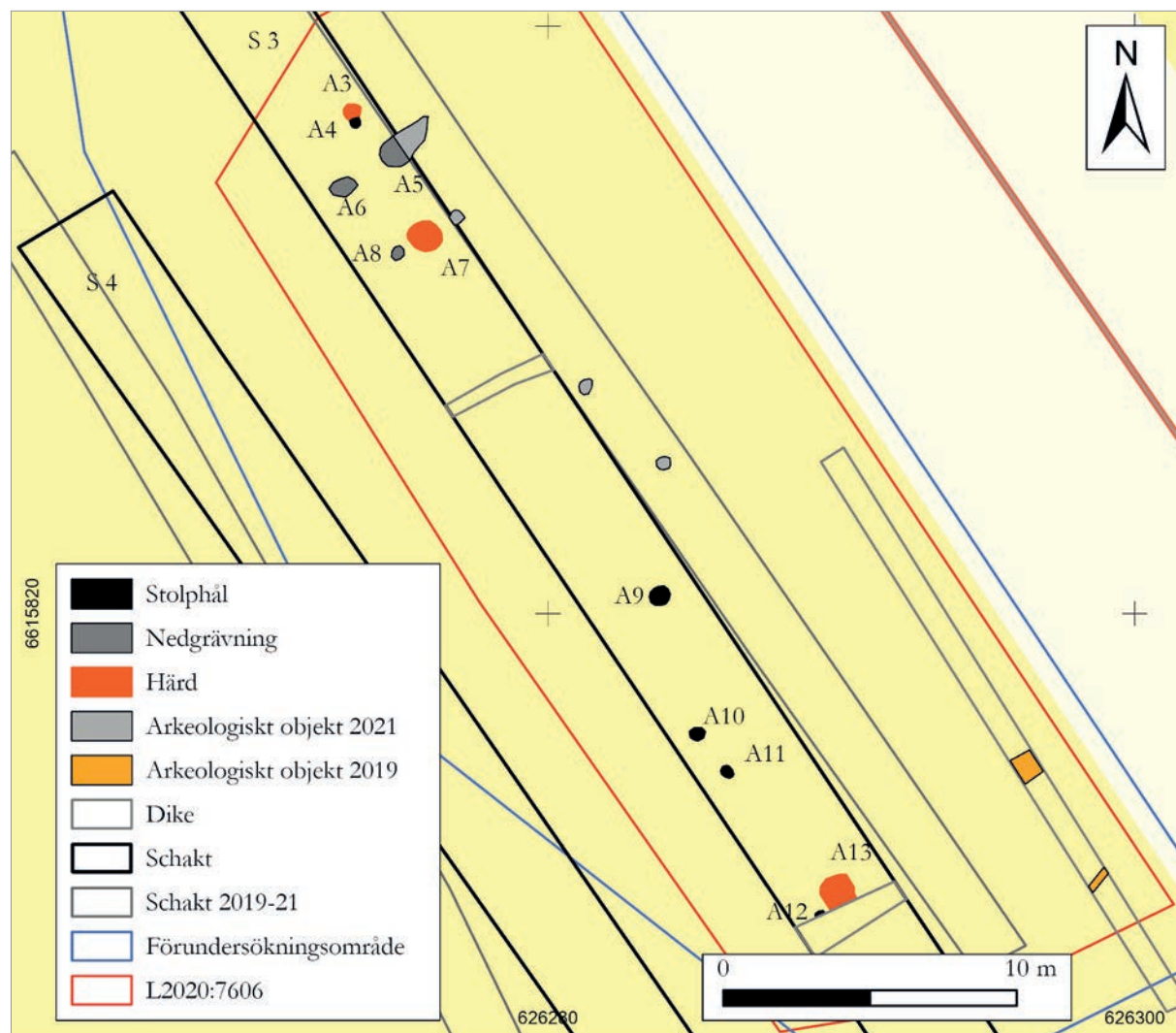
Figur 10. Plan över förundersökningsområdet för boplatssområdet L2020:7606 vid Skolsta med grävda schakt och arkeologiska objekt. Skala 1:500.

I schakt 3 närmast vägen påträffades 11 arkeologiska objekt, varav tre härddar, fem stolphål och tre nedgrävningar (Bilaga 2). Det kontrasterade mot schakt 4, där inga arkeologiska objekt identifierades (figur 11). De arkeologiska objekts spridning motsvarade vad som noterats vid den arkeologiska utredningen. Överensstämmelsen var också god med schaktningsövervakningen, då en härd påträffades nära vägen.

De tre härdarna (A3, A7, A13) var 0,6–1,3 meter stora och 0,06–0,10 meter djupa (figur 13). De fem stolphålen (A4, A9–A12) var 0,3–0,5 meter stora och 0,07–0,22 meter djupa. Ett stolphål

(A10) hade stenskonning, medan A12 hade indikationer på en möjlig bränd stolpe. De tre nedgrävningarna (A5, A6, A8) var 0,5–1,1 meter stora och 0,14–0,25 meter djupa. Särskilt i A5 och A6 fanns rikligt med skärvsten i fyllningen, men enbart ringa inslag av kol och sot.

Samtliga arkeologiska objekt som påträffades i förundersökningsschakten undersöktes och dokumenterades. Prov av träkol togs i härddar för vedartsanalys och ¹⁴C-analys. Utöver de arkeologiska objekten av förhistorisk karaktär påträffades två diken. Det naturligt avsatta underlaget utgjordes av grå glacial lera.

Figur 11. Plan över förundersökningsytan vid L2020:7606 vid Skolsta med schakt och skilda typer av arkeologiska objekt. Även schakt och arkeologiska objekt från utredning och schaktningsövervakning markerade. Skala 1:250.

Sammantaget visar förundersökning, utredningsgrävning och schaktningsövervakningen att de arkeologiska objekten utgörs av härdar, stolphål och nedgrävningar. Härdarna låg i de norra och södra delen av boplatsoområdet. Stolphålen var däremot spridda inom hela boplatssytan. De uppvisar dock inga tecken på en regelbunden spridning som skulle kunna avspegla konstruktioner som stolphus. Mot en sådan tolkning kan också

tala att stolphålen hade relativt ringa storlek och djup. Härdarna och stolphålen kan därför tolkas som en relativt liten verksamhetsyta.

Förundersökningen bekräftade den preliminära avgränsning av fornlämningen som gjordes efter utredningsgrävningen. Därför behövde enbart mindre justeringar av dess geometri göras i KMR/Fornreg.

Figur 12. Schakt 3 grävdes i åkermark och innehöll härdar och stolphål. Foto mot nordväst, Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Figur 13. I schakt 3 fanns bland annat härden A13 och till höger om den kan stolphålet A12 anas. Foto mot söder, Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

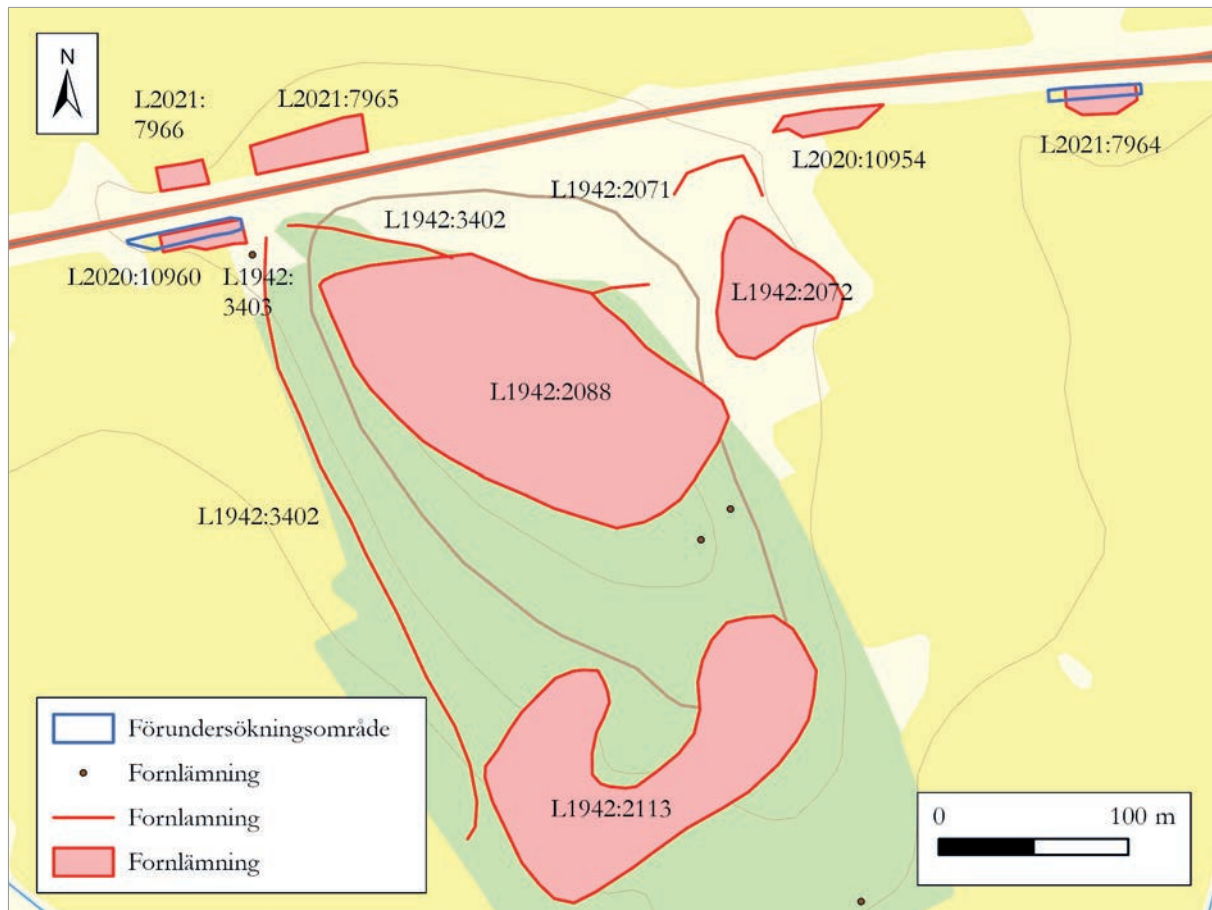
L2020:10960 Kvarnbacken

Förundersökningsområdet för boplatsoområdet L2020:10960 låg söder om väg 55 i odlingsmark som för närvarande till stor del odlas som vall. Den låg på en naturlig avsats strax väster om en höjd på vilken en väderkvarn funnits, därav namnet Kvarnbacken (figur 14). Lämningen låg på nivåer mellan 20 och 21 meter över havet.

På höjden finns flera fornlämningar, däribland de två gravfälten L1942:2072 och L1942:2113 och grav- och boplatsoområdet L1942:2088 med hög, stensättningar, resta stenar och en skärvstenshög. Där finns också hägnaderna L1942:3402 och L1942:2071 i form av stensträngar. I omgivningen finns några boplatsoområden med vardera ett fåtal härdar, stolphål och nedgrävningar, L2021:7966, L2021:7965, L2020:10954 och L1021:7964. Där

finns också en husgrund från historisk tid (L1942:3403).

Lämningen påträffades vid en schaktningsövervakning år 2000 i form av ett mörkt lager med lera, skärvsten och fragment av bränd lera. I botten av lagret fanns en fördjupning med en ansamling skärvsten och kol, vilket indikerade ytterligare arkeologiska objekt (Fagerlund 2000). Ett motsvarande lager nära samma plats med skärvsten, kol, sot och bränd lera samt enstaka obrända djurben påträffades även vid utredningsgrävningen år 2021. Även då noterades ansamlingar av sten i botten av lagret, vilket tolkades som indikationer på stenskodda stolphål. Lämningen registrerades i KMR som boplatz eftersom lämningarna utgjordes av lager (Göthberg 2022).

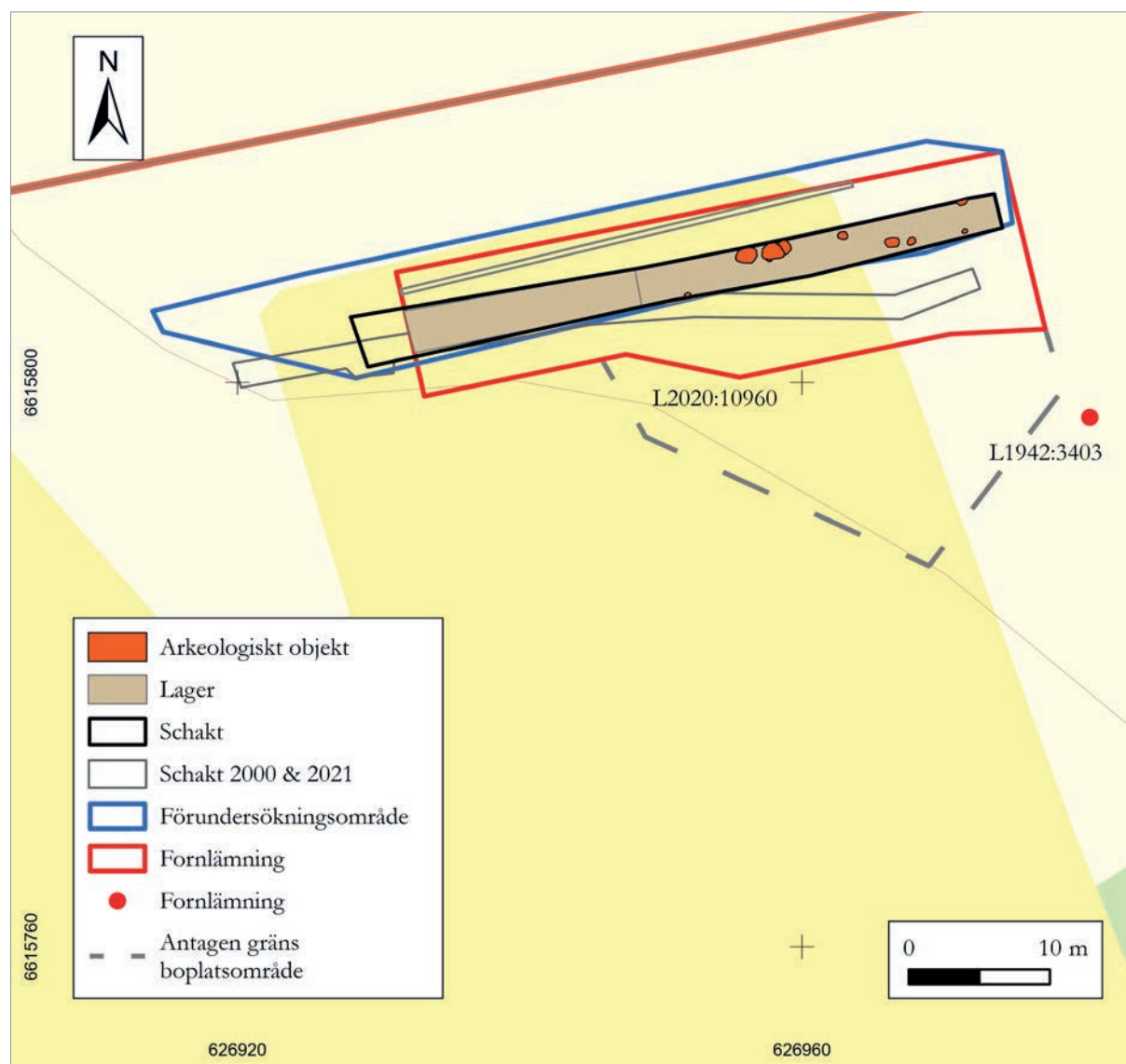

Figur 14. Boplatsoområdet L2020:10960 ligger i anslutning till Kvarnbacken där det finns flera fornlämningar, däribland gravfälten L1942: 2072 och L1942:2113, grav- och boplatsoområdet L1942:2088, hägnaderna L1942:2071 och L1942:3402. Till dem ansluter flera boplatsoområden, L2020:10954, L2021:7964, L2021:7965 och L2021:7966. Skala 1:4 000.

Förundersökningsområdet var 400 kvadratmeter stort och hade långsträckt, smal form med en bredd på omkring 7,5 meter (figur 15). Delar av ytan var i praktiken inte tillgänglig eftersom ledningar fanns närmast vägen. Ett schakt (schakt 6) grävdes därför i områdets södra del. I öster avslutades schaktet vid den nedre delen av Kvarnbackens sluttning. I väster avslutades schaktet där lämningarna upphörde och underlaget blev mer stenigt. Schaktet grävdes med dubbel skopbredd, vilket innebar en bredd på 3,0 meter och att ytan var 138 kvadratmeter stor. Den undersökta ytan

utgjorde något mindre än hälften av förundersökningsområdet. En del av storleksskillnaden berodde på att den västligaste delen av området inte undersöktes eftersom det inte fanns något av arkeologiskt intresse där.

I schaktet påträffades tolv arkeologiska objekt, varav fem härdar, fyra stolphål och en nedgrävning, samt två lager (figur 16, 17). Lagren fanns i det närmaste i hela schaktet, medan de andra typerna av arkeologiska objekt var koncentrerade till områdets östra del.

Figur 15. Plan över förundersökningsområdet för boplatsoområdet L2020:10960 vid Kvarnbacken med grävda schakt och arkeologiska objekt. Skala 1:500.

Figur 16. På en avsats vid Kvarnbacken innehöll schaktet lämningar som tillhörde boplatsoområdet L2020:10960. Foto mot väster, Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

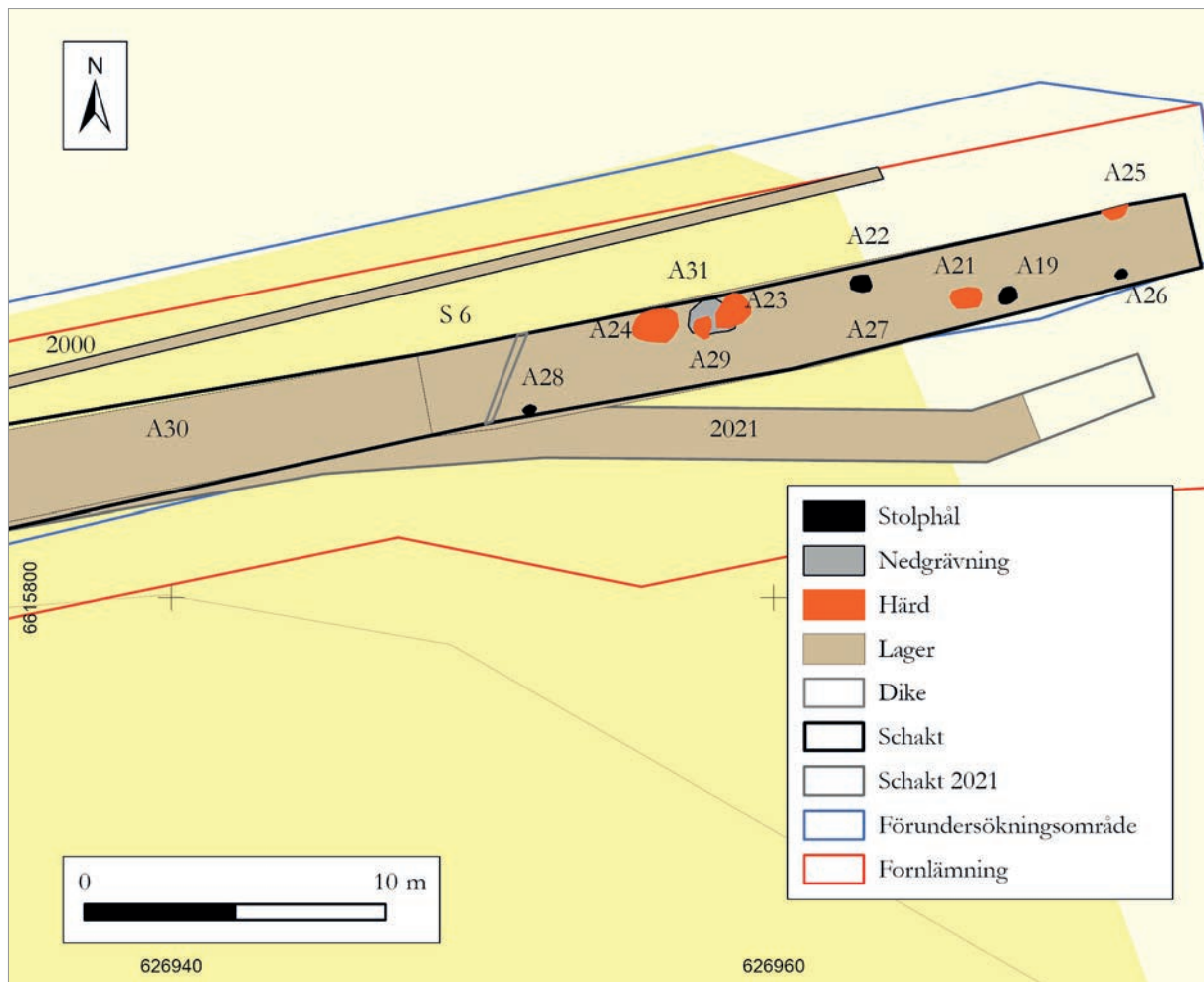
De fem härdarna (A21, A23-A25, A29) var 0,6–1,4 meter stora och 0,05–0,50 meter djupa (figur 18). De flesta var 0,05–0,20 meter djupa, medan A29 avvek genom sitt väsentligt större djup. Detta avspeglades också i dess fyllning, som i ytan bestod av lera med enstaka stenar och obrända djurben. Mot botten av härden fanns skärvsten, sot och kol. I de grundare härdarna fanns enbart de sistnämnda beståndsdelarna. De fyra stolphålen (A19, A22, A26, A28) var 0,35–0,70 meter stora och 0,16–0,30 meter djupa. Samtliga hade stenskonning. Nedgrävning A31 var 1,7 meter stor och 0,65 meter djup. Den överlagrades av härdarna A23 och A29.

De två lagren hade olika karaktär och belägenhet. Lager A27 låg i den östra delen av schaktet och var 0,1 m tjockt samt bestod av mörk myllblandad lera med grus, småstenar och inslag av kol och småfragment av bränd lera. Lager A30 fanns i den västra delen av schaktet och bestod av homogen

myllblandad lera och var upp till 0,5 m tjockt. Lagrets relativt stora tjocklek berodde på att det låg i en svacka vilken fyllets ut genom odling.

Några arkeologiska objekt visade sig vara nedgrävda i lager A27. Till dessa hörde härdarna A21, A24, A29 och stolphålen A19, A26, A28 (figur 19). Härden A23 och stolphålet A22 påträffades djupare än lagret, men det var inte möjligt att avgöra om de låg över eller under lagret. Vidare överlagrade härdarna A23 och A29 den stora nedgrävningen A31. Däremot påträffades inga arkeologiska objekt över eller under lager A30.

Lagret A27 är ett kulturpåverkat lager genom förekomsten av skärvsten, kol och bränd lera. Att ett sådant lager uppkommit och bevarats tyder på en längre tids vistelse eller flera skilda vistelser på platsen. För detta talar också överlagringar bland de andra arkeologiska objekten.

Samtliga arkeologiska objekt som påträffades i förundersökningsschaktet undersöktes och dokumenterades. Prov av träkol togs i härdar och stolphål för vedartsanalys och ^{14}C -analys. Utöver de arkeologiska objekten av förhistorisk karaktär påträffades ett igenfyllt dike. Det naturliga underlaget utgjordes av ljus glacial lera.

En följd av att lämningen innehöll stolphål och
hårdar utöver lager blev att lämningstypen ändra-
des i Fornreg/KMR till Boplatssområde. En min-

dre justering gjordes dessutom av lämnings geometri.

Den koncentrerade utbredning som hårdarna och stolphålen och förekomsten av ett kulturpåverkat lager tyder på vistelser på platsen under längre tid. Dessutom talar förekomsten av stenskodda stolphål med stor sannolikhet för att det har funnits bebyggelse på platsen. Konkreta spår av stolphus kunde dock inte konstateras eftersom schaktet hade begränsad bredd.

Figur 18. De flesta hårdarna vid Kvarnbacken var i likhet med A21 relativt stora med skärvsten samt sot och träkol i botten. Foto mot söder, Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

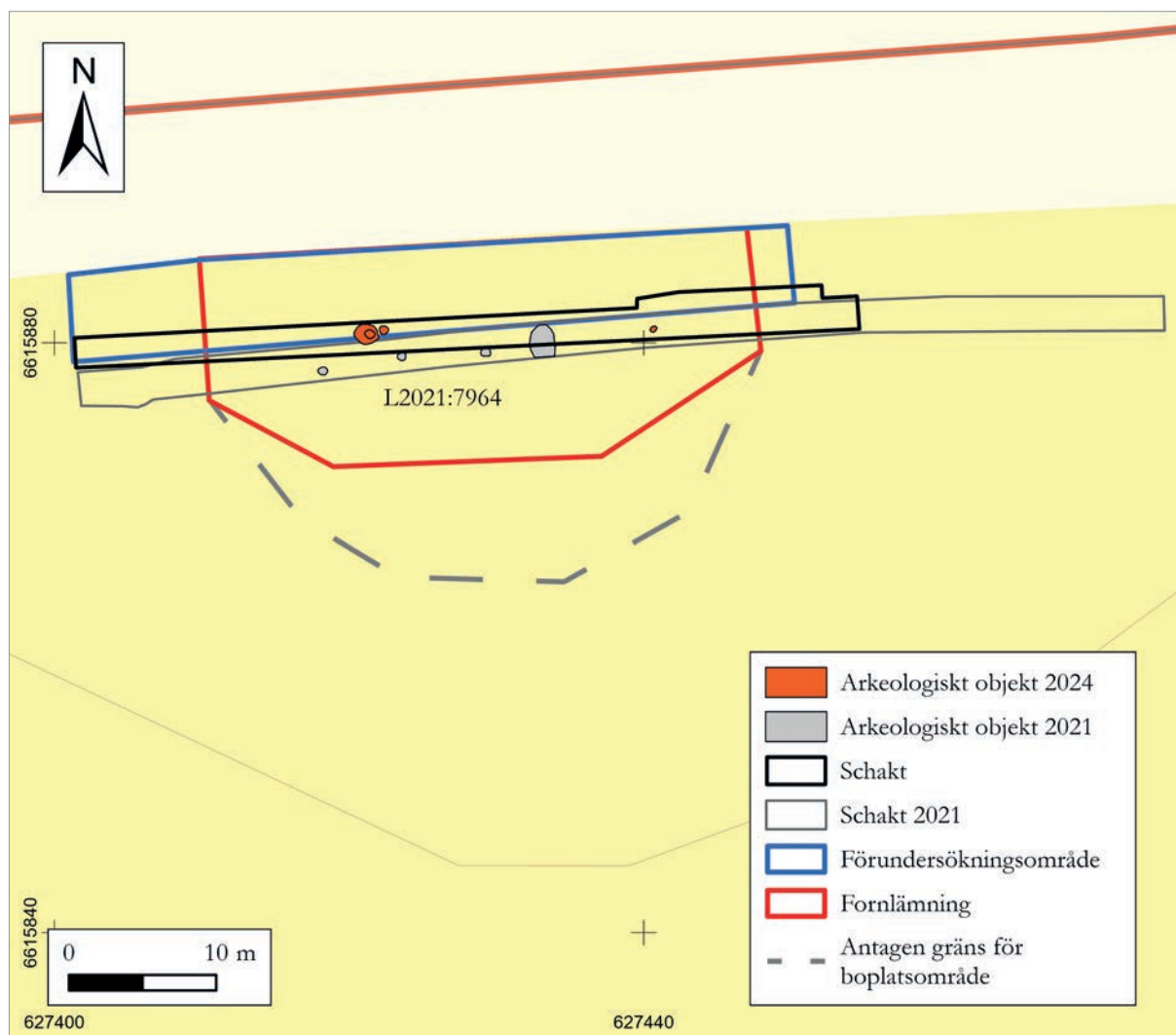
Figur 19. Stolphålet A26 hade stenskonig och var grävt genom lagret A27. Foto mot söder, Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

L2021:7964 Litslenaby väst

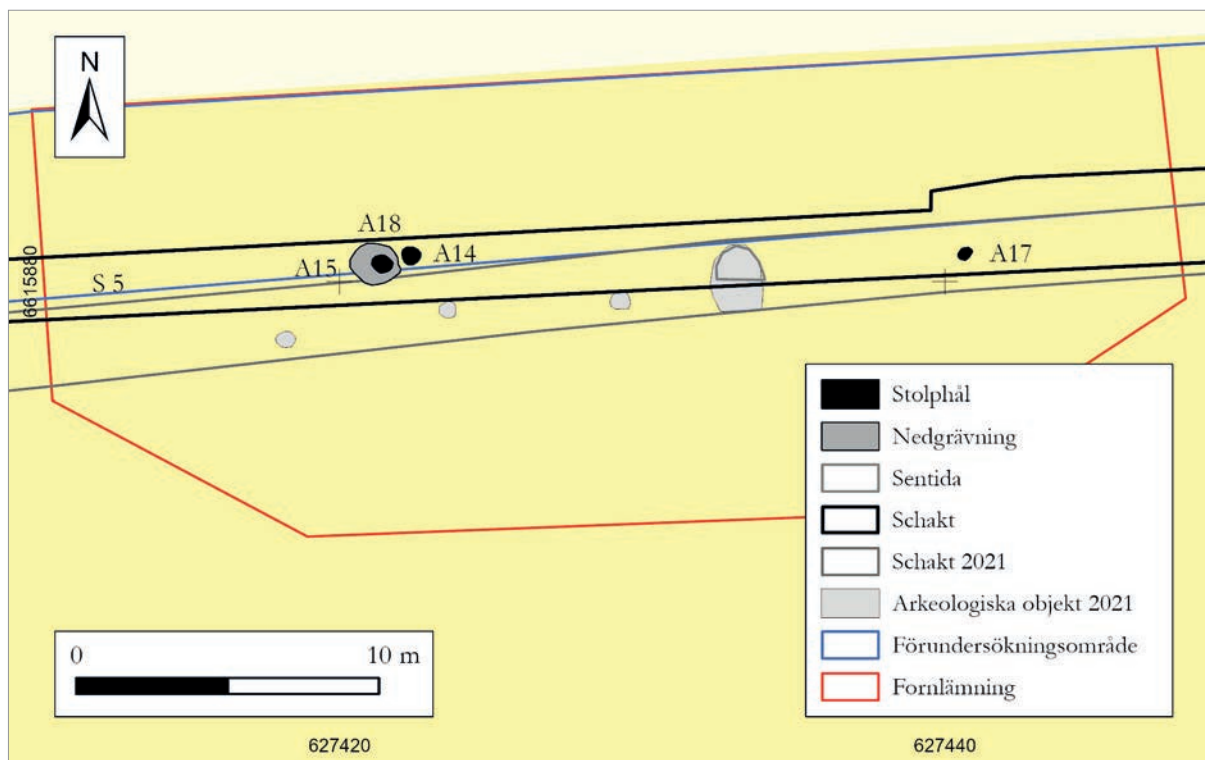
Förundersökningsområdet för boplatsoområdet L2021:7964 låg söder om väg 55 och väster om Litslenarondellen. Den låg på en svag förhöjning i åkermark (figur 22). Boplatsoområdet ligger på nivåer om 15 meter över havet. Lämningen ligger ett stycke öster om Kvarnbacken där också de närmaste fornlämningarna fanns, med bland annat gravfält (L1942:2072), hägnader (L1942:2071) och mindre boplatsoområde (L2020:10954) (figur 14).

Lämningen påträffades vid utredningen år 2021, då tre stolphål och en nedgrävning påträffades i schaktet (Göthberg 2022).

Förundersökningsområdet yta var 300 kvadratmeter stor och långsträckt utmed vägen, med en bredd på 5-6 meter. Delar av ytan var i praktiken inte tillgänglig eftersom ledningar fanns närmast vägen. Ett schakt (schakt 5) grävdes därför i områdets södra kant (figur 20). På grund av att den tillgängliga delen av området var såpass smalt grävdes schaktet därför huvudsakligen med enkel skopbredd och var 2-3 meter brett och 124 kvadratmeter stort. Schakten för förundersökningen utgjorde därmed något mindre än hälften av förundersökningsområdets yta.

Figur 20. Plan över förundersökningsområdet för boplatsoområdet L2021:7964 vid Litslenaby väst med grävda schakt och arkeologiska objekt. Skala 1:500.

Figur 21. Plan över förundersökningsytan vid L2021:7964 vid Litslenaby väst med schakt och skilda typer av arkeologiska objekt. Även schakt och arkeologiska objekt från utredning markerade. Skala 1:250.

I schaktet påträffades fyra arkeologiska objekt, varav tre stolphål och en nedgrävning. Dessutom påträffades en sentida sprängstensgrop (figur 21). De tre stolphålen (A14, A17, A18) var 0,4–0,7 meter stora och 0,10–0,32 meter djupa. Två av stolphålen var stenskodda och i A14 påträffades ett fragment av trä, vilket skulle kunna vara en del av en stolpe (figur 23). I A14 fanns också små fragment av obrända ben, vilka inte tillvaratogs. Det tredje stolphålet A18 var anlagt i nedgrävningen A15, men det gick inte att utröna vilket av dem som var äldst. Nedgrävningen A15 var 1,5–1,6 meter stor och 0,1 meter djup och hade en fyllning av flammig lera.

De påträffade stolphålen överensstämde sett till storleken med de tre stolphål som framkom vid utredningen. Vidare anslöt stolphålen rumsligt väl

till varandra. De tre stolphålen från utredningen låg regelbundet och på rad, varför de möjligen skulle ha kunnat ingå i ett stolphus. Stolphålen från förundersökningen verkar inte styrka en sådan tolkning på grund av sin oregelbundna placering. Sammantaget talar förekomsten av nästan enbart stolphål inom lämningen samt att de låg relativt samlat, för att det kan ha förekommit förhistorisk bebyggelse på platsen.

Samtliga arkeologiska objekt i förundersöknings-schaktet dokumenterades och grävdes. Prover av trä togs i ett stolphål för vedartsanalys och ¹⁴C-analys. Det naturliga underlaget utgjordes av ljus glacial lera.

I Fornreg/KMR kompletterades beskrivningen och en mindre justering gjordes av dess geometri.

Figur 22. Boplatssområdet L2021:7964 låg på en mycket svag förhöjning i åker. Schaktet innehöll enstaka stolphål och en nedgrävning. Foto mot öst, Hans Göthberg, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Figur 23. Stolphålet A14 till höger i bild var relativt grunt, men innehöll fragment av trä, vilka skulle kunna vara en rest av en stolpe. Till vänster stolphålet A18 i nedgrävningen A15. Foto mot norr, Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

L2021:7963 Litslenaby öst

Förundersökningsområdet för lämningen L2021:7963 ligger i närheten av Litslena kyrka på en naturlig avsats i åkermark. Lämningen ligger norr om väg 263 och begränsas i öster av en vägbank som ingick i en äldre sträckning av landsvägen mot Örsundsbro och Uppsala (figur 24). Lämningen låg på nivåer om 21–24 meter över havet.

I omgivningen finns flera fornlämningar, däribland skärvestenshögen L1942:2685 och hållristningar med skålgropar på olika platser, (L1942:2736, L1942:2754, L1942:2688 med flera, L1942:3163 med flera). Öster om lämningen har bytomten L2020:10963 för Litslenaby legat enligt en karta från 1704 (Göthberg 2021a). Strax öster om lämningen har boplatssområdet L1940:4482 undersökts med dateringar till vikingatidtidig medeltid (Göthberg 2021b). I åkern norr om lämningen har boplatssområdet L1940:4483 undersökts med dateringar till äldre järnålder. Högre upp i slutningen nära skärvestenshögen L1942:2685 har ett skärvestensflak inom

L1940:4478 gett en datering yngre bronsålder (Eriksson & Carlsson 2004). Väster om Litslena kyrka har boplatssområdet L1942:3021 visat sig vara från äldre järnålder (Lang & Eriksson 1997). Närmaste gravfält ligger söder om Prästgården och utom synhåll från lämningen.

Lämningen L2021:7963 påträffades vid utredningen år 2021 då mörkfärgade lager noterades i schakten (Göthberg 2022).

Förundersökningsområdet var 1140 kvadratmeter stort och var långsträckt längs vägen med en bredd mellan 14 och 19 meter (figur 25). Delar av ytan särskilt i öster var i praktiken inte tillgänglig eftersom den utgjordes av vägbank samt ledningar. Två schakt grävdes varav schakt 1 med dubbel skopbredd (4,4 meter brett) och schakt 2 med enkel skopbredd (2,1 meter brett). Förundersökningsschaktens sammanlagda yta var 261 kvadratmeter, till vilket kommer 90 kvadratmeter från utredningsschakten. Schakten utgjorde därmed knappt en tredjedel av förundersökningsområdet.

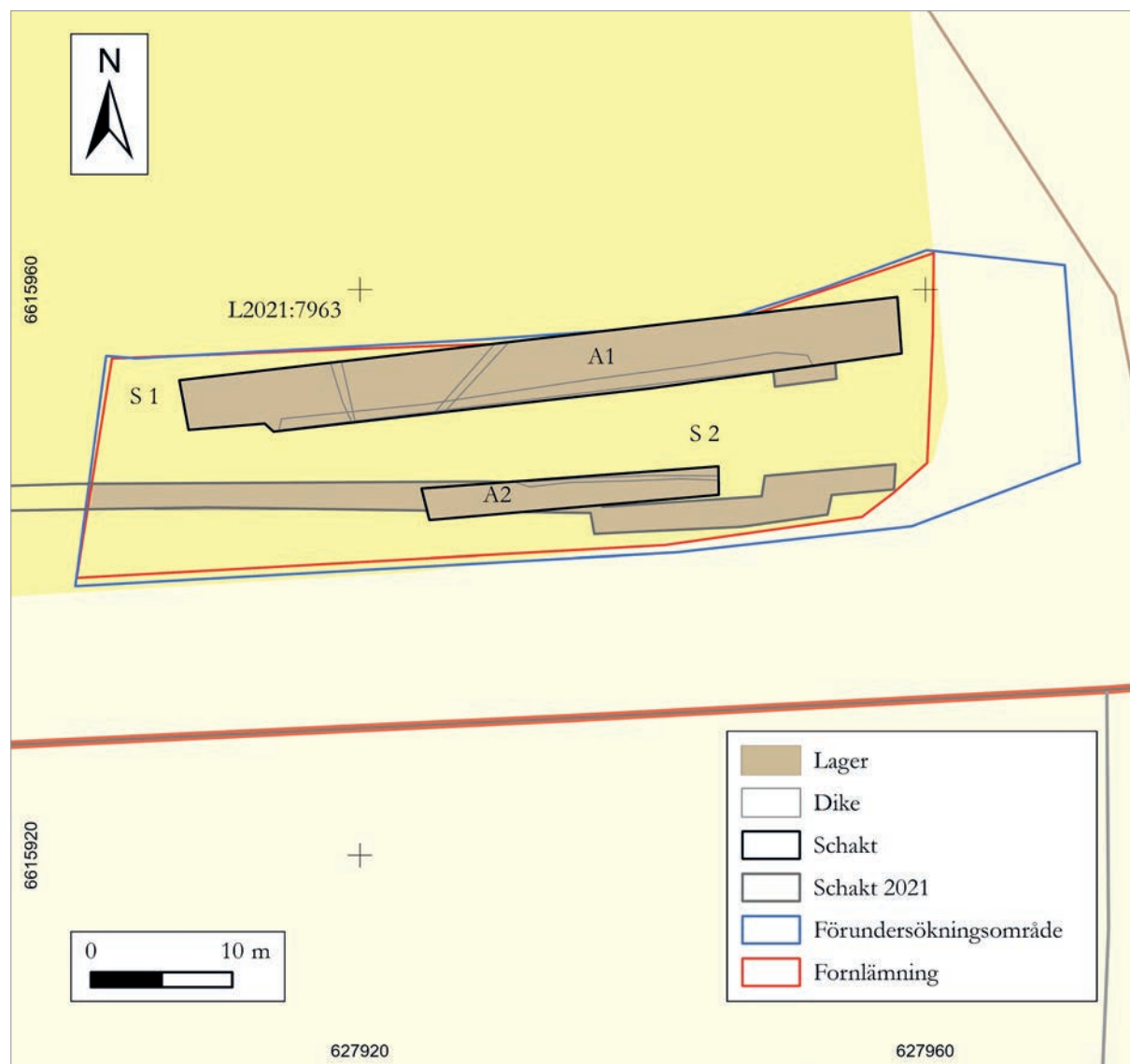
Figur 24. Lämningen L2021:7963 ligger nära Litslena kyrka och i omgivningen finns flera fornlämningar, som boplatsoområdet L1940:4482, skärvstenshögen L1942:2685 och hällristningar, däribland L1942:2736, L1942:2687, L1942:2688, L1942:2863. I närheten har bvtomten L2020:10953 för Litslenabv funnits. Skala 1:4 000.

I schakten påträffades två arkeologiska objekt, lagren A1 och A2. Båda lagren hade samma karaktär och bestod av mörkt brun myllblandad lera med inslag av enstaka stenar och små fragment av bränd lera. Likheten mellan lagren talar för att det egentligen är ett sammanhängande lager. I lagren fanns även äldre diken som förutom att de var något djupare än lagren också särskilde sig genom att de innehöll betydligt fler stenar. Lagren var 0,2–0,3 meter tjocka. Särskilt i schakt 2 noterades att lagret var tunnare i schaktets södra del än i den norra delen. Det kan tala för att lagret låg i en naturlig svacka. Eftersom lämningen låg i sluttning kan jord i ploglaget ha flyttats ge-

nom plöjning och erosion och överlagrat lagren (figur 26).

Lagren maskingrävdes skiktvis eftersom de hade visat sig innehålla få spår av kulturpåverkan. Vid avbaningen av lagren påträffades inga arkeologiska objekt av äldre karaktär under lagren. De naturligt avsatta underlaget utgjordes av ljus glacial lera.

Lagren kan på grund av de ringa spåren av kulturpåverkan tolkas som odlingslager. I Fornreg/KMR har dess lämningstyp därför ändrats till Fossil åkermark.

Figur 25. Plan över förundersökningsområdet för lämningen L2021:7963 vid Litslenaby med grävda schakt och arkeologiska objekt. Även schakt och arkeologiska objekt från utredning markerade. Skala 1:500.

Figur 26. Lämningen L2021:9763 utgjordes av troliga odlingslager och låg på en naturlig avsats i sluttning, sydöst om Litslena kyrka. Foto mot väster, Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Fynd

Fyndmaterialet från förundersökningen var mycket begränsat. Enbart vid Kvarnbacken inom L2020:10960 fanns fynd i form av obrända ben i härden A29. De utgjorde en fyndpost och bestod av två benfragment med en sammanlagd vikt av 184 gram, vilka härrörde från stort eller mellanstort däggdjur. Inom L2021:7964 fanns enstaka mycket små fragment av obrända ben i stolphålet A14 vilka inte tillvaratogs. I lager inom L2021:7963 och L2020:10960 noterades små fragment av bränd lera, vilka inte heller tillvaratogs. Enbart benen från L2021:7964 har tillvaratagits.

Analys

Analys gjordes för att främst få en uppfattning av lämningarnas kronologiska förhållanden och därför genomfördes vedartsanalys och ^{14}C -analys.

Vedartsanalys

En vedartsanalys av träkol från härden och stolphål samt trä från stolphål inom lämningarna L2020:7606, L2021:7964 och L2020:10960 genomfördes för att få en uppfattning av vilka fragment som var mest lämpliga att ta ut för ^{14}C -analys. Dessutom kunde de ge en uppfattning om vilka trädslag som använts som bränsle. Sex prover av träkol och ett prov av trä analyserades av VED-LAB/Erik Danielsson. De analyserade kolproven togs i skikt av träkol i hädarna A3, A7, A13, A23, A29 respektive förekomst av träkol i fyllningen av stolphål A22. Fragmentet av trä togs i fyllningen i botten av stolphålet A14. Analysen visade att vedarterna utgjordes av al, gran, ek, lind och tall, där lövträd dominerade vilket är ovanligt (figur 27).

Ark obj	Lämning	Vedart
A3 – härd	L2020:7606	<u>Al</u> , gran
A7 – härd	L2020:7606	<u>Ek</u>
A13 – härd	L2020:7606	<u>Lind</u>
A14 - stolphål	L2021:7964	<u>Tall</u>
A22 – stolphål	L2020:10960	–
A23 – härd	L2020:10960	<u>Al</u>
A29 – härd	L2020:10960	<u>Ek</u>

Figur 27. Lista över vedartsanalyserade prover. Understrykning markerar prov uttagna för ¹⁴C-analys.

¹⁴C-analys

Sex prover från härdar och stolphål inom lämningarna L2020:7606, L2021:7964 och L2020:10960 ¹⁴C-analyserades vid Ångströmlaboratoriet, Tandemlaboratoriet, Uppsala universitet (Bilaga 4). Dateringarna ligger i förromersk järnålder, äldre romersk järnålder och vendeltid, med vissa skillnader mellan de tre platserna (figur 28).

Från L2021:7964 vid Litslenaby ligger en datering i vendeltid. Dateringen gjordes på ett träfragment av tall, vilket troligen härrör från en stolpe. Tall kan uppnå en betydande ålder. Det är oklart om det aktuella träfragmentet härrörde från stammens mitt eller yttre del, vilket haft betydelse för provets egenålder. Om fragmentet kom från mitten av en stam kan dess egenålder ha varit betydande.

Från L2020:10960 vid Kvarnbacken ligger båda dateringarna i den yngre delen av förromersk järnålder. Båda härstammar från härdar, vilka överlagrade en nedgrävning och ett lager. Dateringarna bör därför avspegla ett yngre skede inom boplatssområdet.

Slutligen kommer tre dateringar från L2020:7606 vid Skolsta. En datering ligger i den yngre delen av förromersk järnålder, medan två dateringar ligger i äldre romersk järnålder.

Lab-nrArk obj	Ark obj	Lämning	Material/ vedart	¹⁴ C-datering	1 sigma kal (68,2%)	2 sigma kal (95,4%)
Ua-85738	A3	L2020:7606	Träkol/al	1882±30 BP	128–204 AD (68,1%)	81–98 AD (5,8%) 110–234 AD (89,5%)
Ua-85739	A7	L2020:7606	Träkol/ek	1876±30 BP	129–146 AD (16,1%) 153–207 AD (49,2%)	83–96 AD (3,9%) 114–236 AD (91,4%)
Ua-85740	A13	L2020:7606	Träkol/lind	2019±31 BP	46 BC – 24 AD (66,4%)	96–70 BC (5,3%) 56 BC – 79 AD (88,8%) 100–107 AD (1,0%)
Ua-85741	A23	L2020:10960	Träkol/al	2112±33 BP	169–93 BC (54,7%) 73–54 BC (13,1%)	341–321 BC (4,8%) 200–44 BC (90,5%)
Ua-85742	A29	L2020:10960	Träkol/ek	2109±30 BP	166–94 BC (55,1%) 72–55 BC (12,9%)	337–326 BC (2,5%) 197–45 BC (92,9%)
Ua-85743	A14	L2021:7964	Trä/tall	1313±30 BP	663–686 AD (28,5%) 699–701 AD (2,7%) 742–772 AD (36,9%)	656–708 AD (48,5%) 722–773 AD (46,4%)

Figur 28. Lista över ¹⁴C-värden med kalibrering efter IOSACal v0.4.1.

Tolkningsdiskussion och utvärdering

Förundersökningen invid väg 55 mellan Enköping och Litslena berörde lämningar på fem platser som låg i den östra delen av sträckningen, mellan Östra Vällinge och Litslena kyrka. Vid Östra Vällinge identifierades en hällristning (L1942:2358) med skålgropar. Den smala del av gravfältet L1942:3408 som berördes var påverkad av sentida verksamheter där inga spår av gravar påträffades. Tre boplatsområden fanns vid Skolsta (L2020:7606), Kvarnbacken (L2020:10960) och Litslenaby (L2021:7964). Slutligen fanns äldre en överodlad fossil åkermark i form av äldre odlingslager vid Litslenaby (L2021:7963).

Lämningarnas karaktär

I de tre boplatsområdena ingick främst härdar och stolphål. Det fanns också skillnader mellan platserna. Vid Skolsta var L2020:7606 dominerad av härdar medan stolphålen var relativt små. Eftersom stolphålen dessutom låg glest talar mycket för att lämningen var en mindre aktivitetsyta för eldningsanknutna verksamheter.

På de två andra platserna antyder kraftiga och ibland stenskodda stolphål att det troligen funnits bebyggelse. Inga konkreta spår av stolphus kunde dock lokaliseras eftersom undersökningsområdena var smala. De två platserna hade även lite olika karaktär. Inom L2021:7964 vid Litslena fanns nästan enbart stolphål. Boplatsten låg topografiskt sett på en svag förhöjning i lågliggande mark. Inom lämningen L2020:10960 låg härdar och stolphål relativt tätt, vilket talar för att de ingick i en relativt intensivt berörd del av lämningen. Den undersökta delen av boplatsområdet låg dessutom på en naturlig avsats med exponering mot söder. Mitt för lämningen och på den norra sidan av väg 55 finns även boplatsområdena L2021:7965 och L2021:7966 som att döma av utredningsgrävningen bestod av glest liggande härdar och stolphål (Göthberg 2022). Alla tre lämningarna har sannolikt ursprungligen ingått i ett större boplatsområde. Lämningarna i norr kan ha utgjort

en utkantsdel, medan L2020:10960 bör ha representerat boplatstens kärna eftersom härdar och stolphål låg relativt tätt. Dessutom hade de ett mer exponerat läge på en avsats.

Dateringar

De ¹⁴C-dateringar som gjordes från de tre undersökta boplatsområdena ligger samtliga i järnålder, men i olika delar. För två faller dateringarna inom ramen för äldre järnålder. Från L2020:10960 vid Kvarnbacken ligger dateringarna i yngre förromersk järnålder (340–50 BC), medan de från L2020:7606 vid Skolsta ligger i yngre förromersk järnålder och äldre romersk järnålder (100 BC–230 AD). För den tredje platsen, L2021:7964 vid Litslenaby, är dateringarna väsentligt yngre och ligger i yngre järnålder, i vendeltid (650–770 AD).

De relativt smala undersökningsytorna och fåtalet dateringar per plats innebär att dateringarna enbart ger hållpunkter, men kanske inte avspeglar hela användningstiden. Att dateringarna vid Skolsta både ligger i yngre förromersk järnålder och äldre romersk järnålder visar att verksamheten pågick något utdraget i tid. Vid Kvarnbacken låg dateringarna i den yngre delen av förromersk järnålder. Båda härdarna som gav dateringar överlagrade en stor nedgrävning, varför de avspeglade ett yngre skede av boplatsten. Det äldre skedet kan däremot inte tidsfästas. I detta sammanhang kan nämnas att det finns en skärvstenshög inom grav- och boplatsområdet L1942:2088 uppe på Kvarnbacken (figur 29). Skärvstenshögar brukar anses indikera bronsålder, men kan i även tillhöra äldre järnålder (Victor 2007). Bland gravarna på Kvarnbacken finns resta stenar, som skulle kunna vara samtida med dateringarna från boplatsten. Dessutom finns dateringar till förromersk järnålder även vid L2020:10954 direkt öster om Kvarnbacken (Fagerlund 2000). Förekomsten av gravhögar på Kvarnbacken skulle möjligen kunna innebära att det kan finnas yngre boplatslämningar i området.

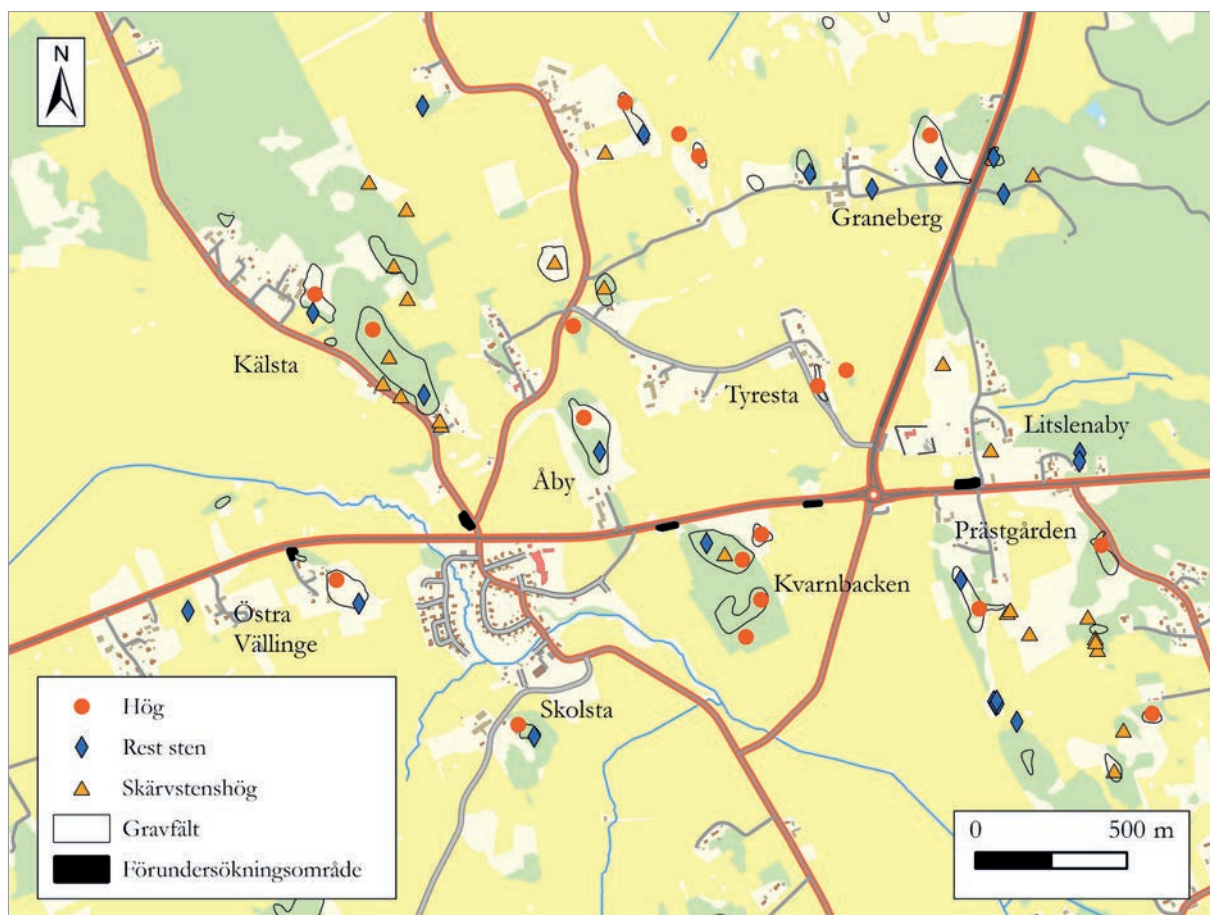
Platserna i bygden

De förundersökta platserna låg i en del av Litslenabygden där det finns talrika fornlämningar från olika tidsskeden, såväl från bronsålder som äldre och yngre järnålder (figur 29). Olika typer av fornlämningar visar att bygden blivit tagen i anspråk tidigt och i hög grad förblev så under hela den förhistoriska perioden.

En noterbar skillnad jämfört med den omgivande Litslenabygden är att inga dateringar var från bronsålder bland de förundersökta lämningarna. Det kontrasterar mot den talrika förekomsten av skärvtenshögar. Dessutom har bronsålder konstaterats på boplatserna vid Tibble och Hällby. Vidare finns en datering till yngre bronsålder från en boplatslämning nära en skärvtenshög öster om Litslena kyrka (Eriksson & Carlsson 2004).

Sammantaget är det därför snarast en tillfällighet att inga lämningar från bronsålder påträffades vid förundersökningen.

Förundersökningen visade att det fanns lämningar av boplatser från äldre järnålder, närmare bestämt förromersk järnålder och äldre romersk järnålder vid Kvarnbacken och Skolsta. De har motsvarigheter på flera andra undersökta platser i Litslena. Till dessa hör Graneberg, Tyresta, vid Litslena kyrka, samt den stora boplatserna vid Tibble (Eriksson & Lang 1999; Lang & Eriksson 1997; Eriksson & Carlsson 2003; Andersson m.fl. 1994). Även gravar med resta stenar, vilka är från äldre järnålder, förekommer på gravfält i omgivningen till de förundersökta platserna (se Hjärthner-Holdar 1989 sida 130).

Figur 29. I Litslena finns lämningar från bronsålder med skärvtenshögar, gravar från äldre järnålder genom resta stenar respektive yngre järnålder av högar. Skala 1:25 000.

En av de förundersökta platserna vid Litslena gav en datering till vendeltid och därmed yngre järnålder. Boplatser från samma tid har konstaterats på några andra platser i bygden. Till dessa hör Litslenaby och Kälsta (Göthberg 2021b). Väsentligt större men från samma tid var boplatserna vid Skäggesta längre söderut i socknen vid gränsen mot Villberga socken (Göthberg m.fl. 1996). Lägesmässigt uppvisar de vissa skillnader, eftersom boplatserna vid Kälsta och Litslenaby låg i direkt anslutning till respektive byläge enligt kartor från 1700-talet (Göthberg 2021b). Boplatserna vid Skäggesta låg i grannskapet till byläge enligt äldre kartor och gravfält från yngre järnålder. Däremot har lämningen L2021:7964 vid Litslena ingen rumslig anslutning till Litslenabys läge enligt karta från 1704. Möjligen har det en viss anknytning till Kvarnbacken, där gravhögar på gravfälten kan tillhöra yngre järnålder. Lämningen L2021:7964 verkar tillhöra de relativt fåtaliga boplatser från yngre järnålder som har svag anknytning till historiska gårdsbebyggelser (se Göthberg 2000 sida 150ff). Både utifrån dess låga belägenhet och avsaknad av rumslig koppling till historiskt kända gårdslägen kan L2021:7964 sägas närmast ha likheter med boplatser från äldre järnåldern, trots den yngre dateringen.

Vid Kvarnbacken och Prästgården finns inslag av högstatuskaraktär. Inom gravfältet L1942:2113 på den södra delen av Kvarnbacken finns en hög med en storlek på 15 meter. Högar av denna storlek har vid undersökningar i Mälardalen visat sig innehålla begravningar med rikt innehåll från vendel- eller vikingatid (Ljungkvist 2006 sida 157ff; Bratt 2008 sida 65f). Från Prästgården härstammar ett fynd av en glasbägare från vendeltid som ska ha påträffats i en grav (Andersson 2010). Dock verkar det vara oklart var vid Prästgården som fyndet gjorts. Ett tänkbart gravfält ligger på en höjd söder om Prästgårdens bebyggelse. Eftersom både Kvarnbacken och Prästgården ligger på höjder har de haft god exponering söderut över dalgången som leder till Mälaren.

Även vid Skäggesta finns en hög i 15-metersklassen. Den avslutande undersökta boplatserna var i bruk från romersk järnålder till åtminstone slutet av vikingatid. Boplatserna var relativt stora och innehöll många stolphus. Ett av husen var 43

meter långt och hade en datering till vendeltid (Göthberg m.fl. 1996). Hus från järnålder av denna storlek är ovanliga varför de skulle kunna vara ett möjligt utslag av en högstatusmiljö (Göthberg 2000 sida 129).

Mot denna bakgrund är det möjligt att det kan ha funnits boplatser från yngre järnålder i anslutning till högen vid Kvarnbacken och höjden söder om Prästgården. Den påträffade bosättningen L2021:7964 har en datering som delvis är samtidigt med boplatserna vid Skäggesta. Den har dock rumsligt sett varit betydligt mindre och haft ett låglänt läge indraget mellan höjderna vid Kvarnbacken och Prästgården. Den bör därför ha haft en ordinär, agrar karaktär.

Fåtalet kända boplatser från yngre järnålder i bygden kontrasterar mot att många gravfält innehåller högar, vilka är karaktäristiska för yngre järnålder. Gravfälten från denna tid brukar ligga i anslutning till bebyggelsen för de byar som är kända från medeltid och framåt. En avvikelse från detta mönster finns vid Litslenaby eftersom det finns två gravfält söder om Prästgården och långt från byläget enligt karta från 1704. Även på Kvarnbacken som ingått i Litslenabys ägoområde, finns flera gravfält, trots att det inte funnits någon gårdsbebyggelse under senare tid.

Till den svaga kopplingen mellan gravfälten från yngre järnålder vid Kvarnbacken och Prästgården jämfört med Litslenabys byläge enligt karta från 1704 kan läggas att boplatserna L2021:7964 ligger ovanligt avlägset från byläget. Möjligen spekulativt skulle det kunna tyda på en omstrukturering av tidigare ägoområden och bebyggelser. En möjlig förklaring skulle kunna ligga i namnet Litslena som är skriftligt belagt första gången 1300 för socknen och 1314 för byn (Rahmqvist 2010 sida 138ff). Namnet kan tolkas som "det lilla vägmötet" (Wahlberg 2003 sida 194). Det bör avse mötet mellan vägarna mellan Enköping och Husby-Sjutolft respektive mot Örsundsbro och Uppsala. Byn låg direkt invid detta vägmöte sydöst om kyrkan. Omstruktureringen skulle då ha kunnat äga rum omkring övergången mellan sen vikingatid och tidig medeltid att döma av en datering från L1940:4482 inom byläget.

Utvärdering

Bland de krav som länsstyrelsen ställde på rapporten hörde att den skulle innehålla en utvärdering av måluppfyllelsen i förhållande till undersökningsplanen.

Undersökta ytornas storlek och antalet arkeologiska objekt

På de fem platserna undersöktes ytor om sammanlagt 914 m², till vilket kommer 182 m² som schaktades vid utredningsgrävningen. Det ska jämföras med att undersökningsplanen angav att 1100 m² planerades att avbanas. Följaktligen motsvarade de avbanade ytorna relativt väl de mål som sattes upp inför förundersökningen.

Vidare motsvarade de undersökta ytorna omkring en tredjedel av de sammanlagda undersökningsområdena. Inom de mindre lämningarna utgjorde den avbanade ytan nästan hälften av undersökningsområdet, medan andelen var lägre inom de större lämningarna. Att de avbanade ytorna var betydligt mindre än undersökningsytorna berodde på att det fanns ledningar inom ytorna, där schaktning undveks. Dessutom skulle uppschaktad jord i så stor utsträckning som möjligt läggas upp inom undersökningsområdet, vilket begränsade storleken av hur stora ytor som var möjliga att avbana.

Av påträffade arkeologiska objekt som härdar och stolphål handgrävdes 25, vilket var fler än de 20 objekt som angavs i undersökningsplanen. De lager som påträffades visade sig relativt snart innehålla få fynd och snarare utgöra odlingslager än kulturlager. De kom därför att maskinbanas i tunna skikt istället för att handgrävas. Inom den berörda delen av gravfältet L1942:3408 påträffades inga gravar till följd av sentida verksamheter på platsen. Däremot lokaliserades den hällristning med skålgropar som skulle finnas inom området.

Fyndkategorier och fyndmängd

Fyndmängden var betydligt mindre än förväntat och utgjordes enbart av en begränsad mängd obrända ben. Följaktligen blev heller ingen konservering nödvändig.

Analys

Efter förundersökningen genomfördes analys av vedart och ¹⁴C för att kunna datera lämningarna. Eftersom mängden ben var betydligt mindre än förväntat gjordes ingen osteologisk analys. Frånvaron av kulturlager innebär att inte heller någon arkeobotanisk analys genomfördes.

Fornlämningarnas innehåll, datering och tolkning

Tre av lämningarna betecknas som boplatssområden med en tolkning som aktivitetsytor eller bebyggelseytor, även om inga konkreta spår av stolphus kunde lokaliseras på grund av att de undersökta ytorna var smala. En fjärde lämning innehöll äldre odlingslager och kan betecknas som överplöjd fossil åkermark. Inom den femte lämningen påträffades inga gravar, men däremot en redan känd hällristning med skålgropar.

Dateringar från de tre boplatssområdena ligger i äldre järnålder, närmare bestämt förromersk och äldre romersk järnålder, samt yngre järnålder med vendeltid. Motsvarande dateringar finns från såväl undersökta boplatser som gravar och skärvstenshögar i omgivningen.

Administrativa uppgifter

Uppdragsnummer Fornreg: 202401013

Plats: Litslena 1:1, 1:2, Litslena-Åby 1:1, Östra Vällinge 1:24, Litslena socken, Enköpings kommun, Uppsala län

Fornlämningsnummer: L1942:2358, L1942:3408, L2020:7606, L2020:10960, L2021:7964, L2021:7963

Fornlämnungstyp: Hällristning, gravfält, boplatssområde, boplat

Typ av undersökning: Arkeologisk förundersökning

Orsak till undersökning: Planer på ombyggnad av väg

Uppdragsgivare: Trafikverket

Fältarbetsperiod: 8–18 oktober 2024

Upplandsmuseets projektledare: Hans Göthberg

Upplandsmuseets personal: Robin Lucas

Upplandsmuseets diarienummer: 337–2024

Upplandsmuseets projektnummer: 8966

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-3180-2024, (2024-08-20)

Koordinat- och höjdsystem: SWEREF 99 TM

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv

Fynd: 1 fyndpost

Referenser

Litteratur

Andersson, Kent. 2010. Glas – Från romare till vikingatid. Uppsala.

Andersson, Kent, Biwall, Anders, Frölund, Per, Holm, Jenny, Rosborg, Britta, Waks, Göran & Wrang, Laura. 1994. Tibble – bebyggelse och gravar i norra Trögden. Arkeologi på väg – undersökningar för E18. Riksantikvarieämbetet, UV-Uppsala, Rapport 1994:52. Uppsala.

Bratt, Peter. 2008. Makt uttryckt i jord och sten. Stora högar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern. Stockholm Studies in Archaeology 46. Stockholm.

Eriksson, Thomas & Carlsson, Ronnie. 2004. Litslena kyrka och by. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport.

Eriksson, Thomas & Lang, Robert. 1998. Graneberg – en boplatz från äldre järnålder. RV55. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport 1998:31. Uppsala.

Eriksson, Thomas & Ählström, Jan. 1997. Graneberg – ett romartida gravfält. RV55. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala Rapport 1997:19. Uppsala.

Fagerlund, Dan. 2000. Fornlämningar från Sagån till Häggeby. Ett tvärsnitt i södra Uppland. Arkeologisk schaktningsövervakning. Upplandsmuseet rapport 2000:08.

Göthberg, Hans. 2000. Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid. OPIA 25. Uppsala.

Göthberg, Hans. 2021a. Mellan Litslena och Enköping. Väg 55. Arkeologisk utredning, etapp 1. Upplandsmuseets rapporter 2021:02.

Göthberg, Hans. 2021b. Arkeologi för fiber i Litslena och Husby-Sjutolft. Grillby Norr GSF2. Upplandsmuseets rapporter 2021:05.

Göthberg, Hans. 2022. Mellan Litslenaby och Blåbo. Väg 55. Arkeologisk utredning, etapp 2. Upplandsmuseets rapporter 2022:04.

Göthberg, Hans, Franzén, Britt-Marie, Holm, Jenny & Åkerlund, Agneta. 1996. Skäggesta, Fiskvik och Prästtorp. Arkeologi på väg – undersökningar för E18. Riksantikvarieämbetet, UV-Uppsala Rapport 1996:54. Uppsala.

Hjärthner-Holdar, Eva. 1989. Bebyggelseutvecklingen kring en viktig kommunikationsled i Trögden. I: Modig, Agneta (red.). Arkeologi på väg. Undersökningar för E18 Enköping – Bålsta. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Hjärthner-Holdar, Eva. 1993. Järnets och järnmetallurgins introduktion i Sverige. Aun 16. Uppsala.

Lang, Robert & Eriksson, Thomas. 1997. Tyresta – en äldre-järnåldersboplatz och skålgropar. RV55. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport 1997:22. Uppsala.

Ljungkvist, John. 2006. En hiar atti rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder. Aun 34. Uppsala.

Rahmqvist, Sigurd. 2010. Det medeltida Sverige 1:9. Fjädrundaland: Trögds härad. Upplandsmuseet. Uppsala.

Salin, Bernhard. 1901. Ett järnåldersfynd från Uppland. KVHAA:s Månadsblad, 25 (1896). Stockholm.

Wahlberg, Mats (red.). 2003. Svenskt ortnamnslexikon. Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala.

Victor, Helena. 2007. Skärvstensbruk och skärvstensskult – ett uttryck för regionalitet och kosmologi. I: Notelid, Michel (red.). Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland. Arkeologi E4 Uppland – studier. Volym 2. Societas Archaeologica Upsaliensis, Riksantikvarieämbetet UV GAL, Upplandsmuseet.

Lantmäteriakter

Lantmäteristyrelsens arkiv

Litslena socken

Litslenaby

Ägodelning 1704 B42-16:1

Bilagor

Bilaga 1 – Lista över schakt

Id	Lämning Plats	Längd × bredd (m)	Djup (m)	Yta (m ²)	Beskrivning	Ark. obj	Figur
1	L2021:7963 Litslenaby öst	51 × 4,4	0,6	216	Ploglager över A1. Underlag glacial lera.	A1	25
2	L2021:7963 Litslenaby öst	21 × 2,1	0,5	45	Ploglager över lager A2. Underlag glacial lera.	A2	25
3	L2020:7606 Skolsta	55 × 3,7	0,4	201	Ploglager 0,3 m tjockt. Underlag glacial lera.	A3–A13	10, 11
4	L2020:7606 Skolsta	35 × 3,5	0,4	124	Ploglager 0,3 m tjockt. Underlag glacial lera.	–	10,11
5	L2021:7964 Litslenaby väst	53 × 2,1–3,1	0,4	124	Ploglager, 0,3 m tjockt. Underlag glacial lera.	A14, A15, A17	20, 21
6	L2020:10960 Kvarnbacken	46 × 3	0,4	138	Ploglager 0,3 m tjockt över lager A27 och 30. Underlag glacial lera, enstaka stenar.	A19, A21–31	15, 17
7	L1942:3408 Graneberg	11 × 3	0,4	28	Under torven påförd natursten och kantig sten, 0,3–0,7 m stora. Därunder sandig morän med stenar.	–	4, 6
8	L1942:3408 Graneberg	10 × 5,4	0,2	38	Under torven påförda stenar. Där- under sandig morän med stenar. Berghällar i V.	L1942:2358	4, 6

Bilaga 2 – Lista över arkeologiska objekt

L2021:7963 Litslenaby öst

Ark.Obj Id	Schakt	Typ	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning	Figur
A1	1	Lager	51 × 4	0,3	Brun lera, enstaka stenar. Inslag av bränd lera. Äldre diken.	25
A2	2	Lager	21 × 2	0,3	Brun lera, enstaka stenar. Inslag av bränd lera. Äldre diken.	25

L2020:7606 Skolsta

Ark.Obj Id	Schakt	Typ	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning	Figur
A3	3	Hård	0,6 × 0,6	0,1	Skärvsten i ytan. Fyllning sotig lera. Skär A4.	11
A4	3	Stolphål	0,3 × 0,3	0,07	Fyllning flammig brun lera. Flackt snitt. Skärs av A3.	11
A5	3	Nedgrävning	1 × 1	0,25	Skärvsten i ytan, fyllning flammig lera. Hade i Ö fortsättning i utredningsschakt.	11
A6	3	Nedgrävning	1 × 0,7	0,2	Skärvsten i ytan, fyllning flammig lera.	11
A7	3	Hård	1,2 × 0,9	0,1	Rikligt med skärvig & skörbränd sten upp till 0,1 m stora. Kol/sot därunder.	11
A8	3	Nedgrävning	0,5 × 0,5	0,14	Fyllning brungrå lera, några 0,05–0,1 m stora skärvstenar i ytterkanten. Flackt snitt.	11
A9	3	Stolphål	0,5 × 0,5	0,16	Fyllning sandig brungrå lera. Mot botten sot och kolmul. Skålformat snitt.	11
A10	3	Stolphål	0,5 × 0,5	0,22	Stenskonning av skärvig & rundad sten. Fyllning brungrå lera, enstaka inslag av sot. Skålformat snitt.	11
A11	3	Stolphål	0,4 × 0,4	0,18	Fyllning brungrå lera, enstaka träkol. Skålformat snitt.	11
A12	3	Stolphål	0,4 × 0,3	0,14	Fyllning brungrå lera. Kol/sot i botten, möjligen bränd stolpe. Skålformat snitt.	11
A13	3	Hård	1,3 × 0,95	0,06	Mycket sot i ytan, mindre mängd skärvsten.	11

L2021:7964 Litslenaby väst

Ark.Obj Id	Schakt	Typ	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning	Figur
A14	5	Stolphål	0,7 × 0,6	0,12	Stenskonning av 0,05–0,15 m stenar. Fyllning av mörkt brun lera med stänk av kol. Liten förekomst av trä centralt, del av stolpe? Skålformat snitt. Enstaka småfragment av obrända ben.	21
A15	5	Nedgrävning	1,6 × 1,5	0,1	Flammig brungrå lera. Oklart förhållande till A18.	21

Ark.Obj Id	Schakt	Typ	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning	Figur
A18	5	Stolphål	0,55 × 0,55	0,32	Brun lera. Oklart förhållande till A15.	21

L2020:10960 Kvarnbacken

Ark.Obj Id	Schakt	Typ	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning	Figur
A19	6	Stolphål	0,65 × 0,65	0,28	Stenskoning av upp till 0,4 m stora stenar. Fyllning mörk brun lera. Skär lager A27	17
A21	6	Hård	1,2 × 0,7	0,2	Skörbränd & skärvig sten, kompakt med sot/kol i botten. Nedgrävd i A27.	17
A22	6	Stolphål	0,7 × 0,65	0,16	Skärvsten. Fyllning mörkt brungrå lera med inslag av kol. Skålformat snitt.	17
A23	6	Hård	1,3 × 0,9	0,15	Skärvsten, med sot och kol därunder. Överlagrade A31.	17
A24	6	Hård	1,4 × 0,8	0,05	Sten och skärvsten samt sot. Över A27	17
A25	6	Hård	0,9 × 0,3	0,1	Kol/sot, enstaka skärvstenar. I schaktkant	17
A26	6	Stolphål	0,42 × 0,42	0,29	Stenskoning av 0,1–0,15 m stenar. Fyllning mörkt brun lera. Skär lager A27. I schaktkant.	17
A27	6	Lager	26 × 3	0,1	Mörk lera med grus och inslag av kol.	17
A28	6	Stolphål	0,4 × 0,35	0,3	Stenskoning av 0,05–0,15 m stenar. Fyllning mörk lera med kolinslag. Skålformat snitt. Över A27.	17
A29	6	Hård	0,6 × 0,6	0,5	Fyllning i ytan lera med enstaka stenar, obrända ben (F1). Därunder skärvsten med underliggande kol. Över A27, A31.	17
A30	6	Lager	16 × 3	0,5	Brun homogen myllblandad lera. Troligt odlingslager.	17
A31	6	Nedgrävning	1,7 × 1	0,65	Fyllning övre delen av flammig lera med inslag av kol/sot och stenar. Mot botten mörkare lera med kolinslag. Under A23 och A29.	17

Bilaga 3 – Lista över fynd

Fnr	Kontext	Material	Sakord	Antal.	Antal frag.	Vikt (g)	Beskrivning	Anmärkning
1	29	Obrända ben	Avfall	1	2	184	Stort eller mellanstort däggdjur	

Bilaga 4 – ¹⁴C-analys

UPPSALA
UNIVERSITET

Ängströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Kol-14 gruppen

Besöksadress:
Ängström Laboratoriet
Lägerhyddsvägen 1

Postadress:
Box 529
751 21 Uppsala

Telefon:
018 – 471 3124

Hemsida:
www.uu.se/centrum/tandemlab

E-post:
radiocarbon@physics.uu.se

Uppsala 2024-12-22

Hans Göthberg
Upplandsmuseet
Drottninggatan 7
753 10 UPPSALA

Resultat av ¹⁴C datering av träkol och trä från L2020:7606, 8966 Litslena V55, Uppland. (p 6387)

Förbehandling av träkol:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (10 h, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (10 h, under kokpunkten). Detta steg upprepas tills den lösliga delen inte längre är mörkfärgad.

Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före mätningen av ¹⁴C-innehållet i acceleratorn förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 3, till CO₂-gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

Förbehandling av trä:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (10 h, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (10 h, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före mätningen av ¹⁴C-innehållet i acceleratorn förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 3, till CO₂-gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labbnr	Prov	δ ¹³ C‰ V-PDB	¹⁴ C ålder BP
träkol			
Ua-85738	8966 Litslena V55 A3	-27,3	1 882 ± 30
Ua-85739	8966 Litslena V55 A7	-25,0	1 876 ± 30
Ua-85740	8966 Litslena V55 A13	-26,1	2 019 ± 31
Ua-85741	8966 Litslena V55 A23	-24,3	2 112 ± 33
Ua-85742	8966 Litslena V55 A29	-26,0	2 109 ± 30
trä			
Ua-85743	8966 Litslena V55 A14	-26,4	1 313 ± 30

Med vänliga hälsningar

Karl

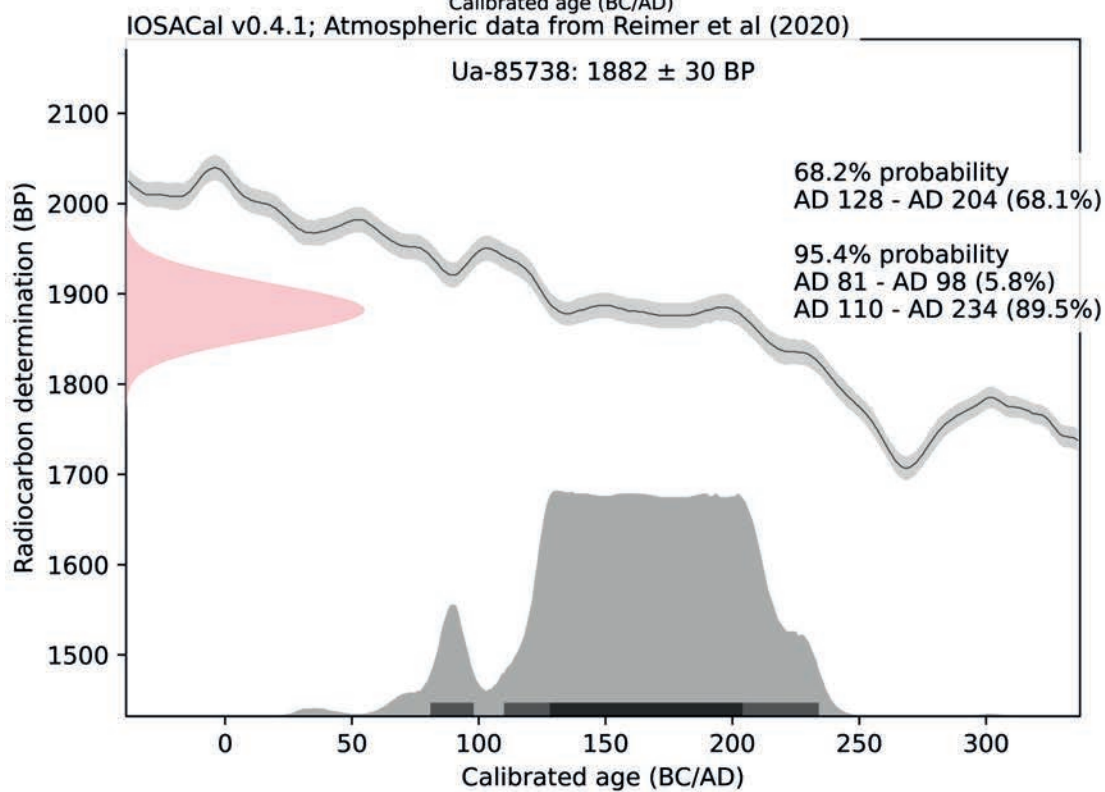
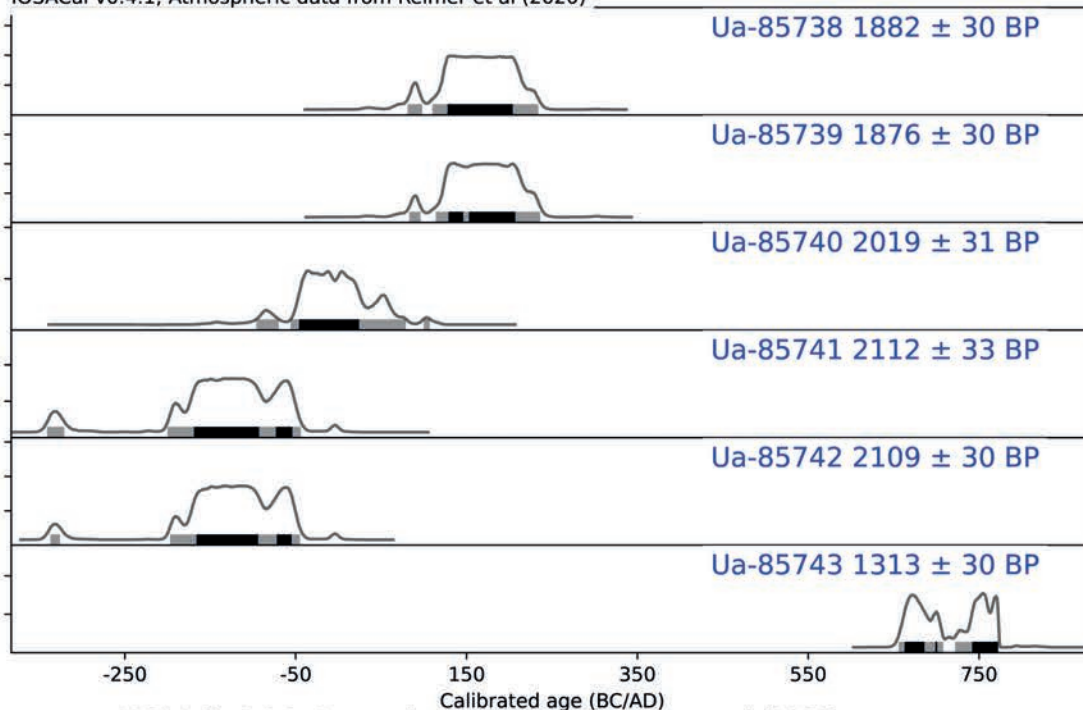
Håkansson

Karl Håkansson/Daniel Primetzhof

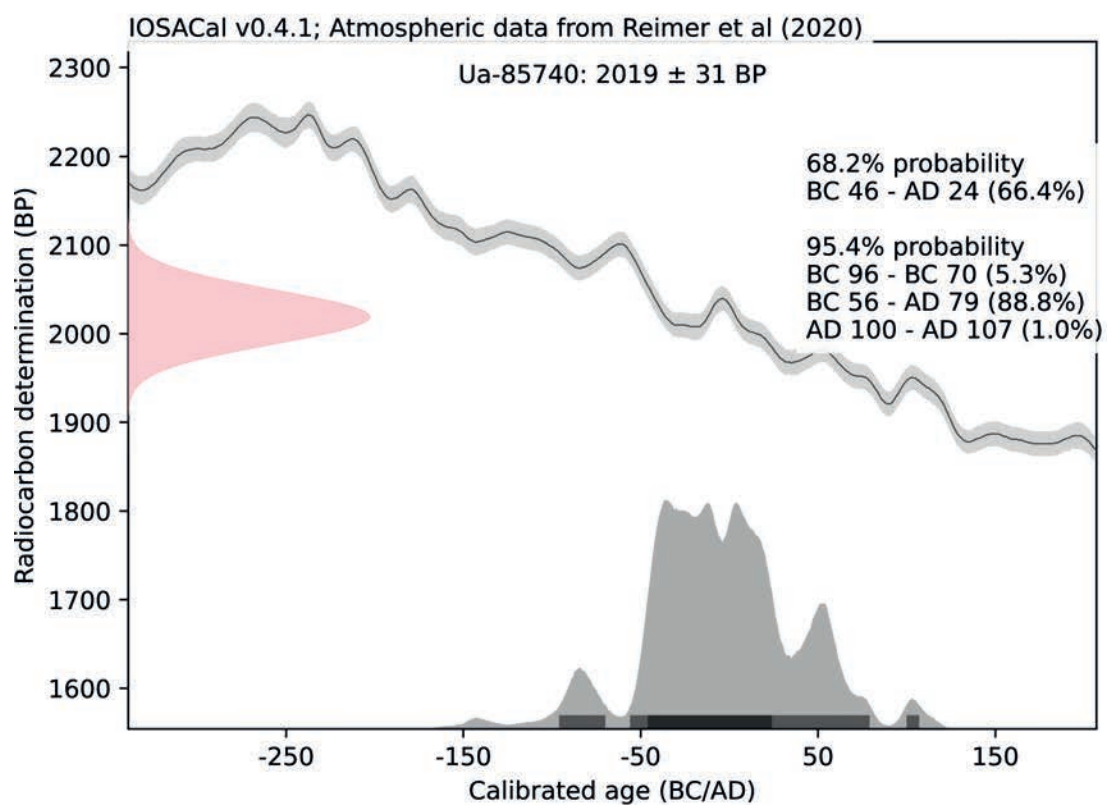
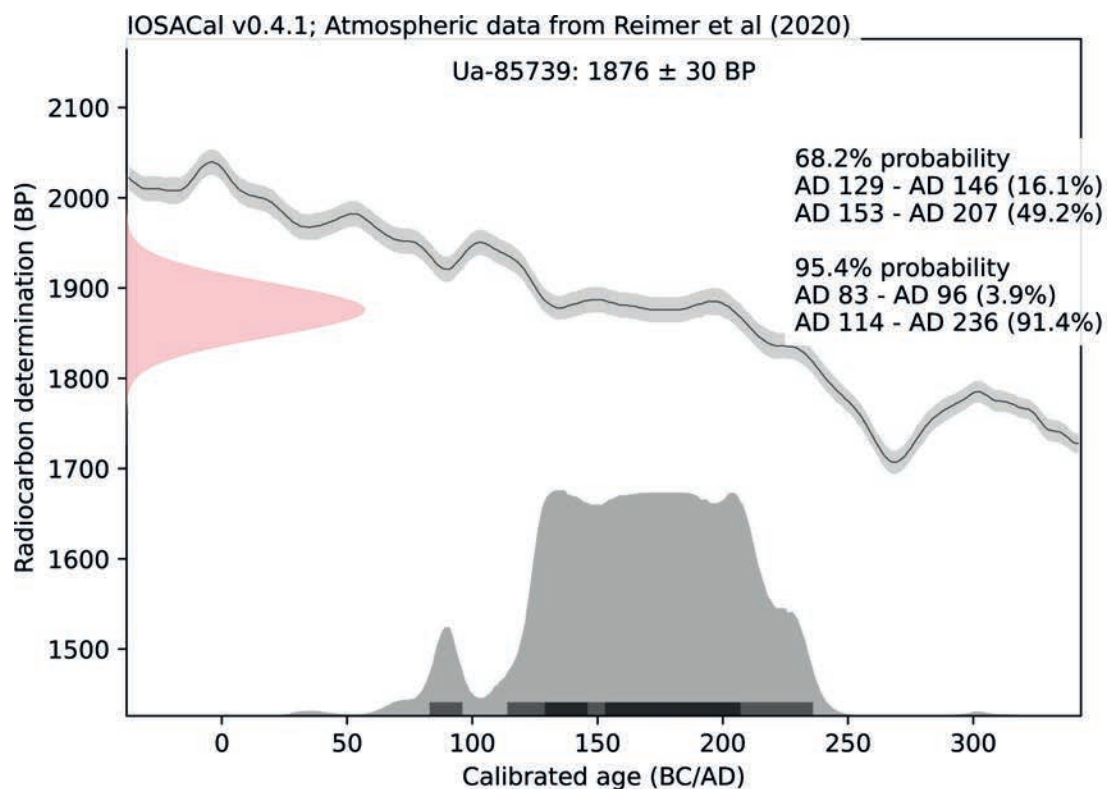
Elektroniskt undertecknad
av Karl Håkansson
Datum: 2024.12.22
23:25:38 +01'00'

Kalibreringskurvor

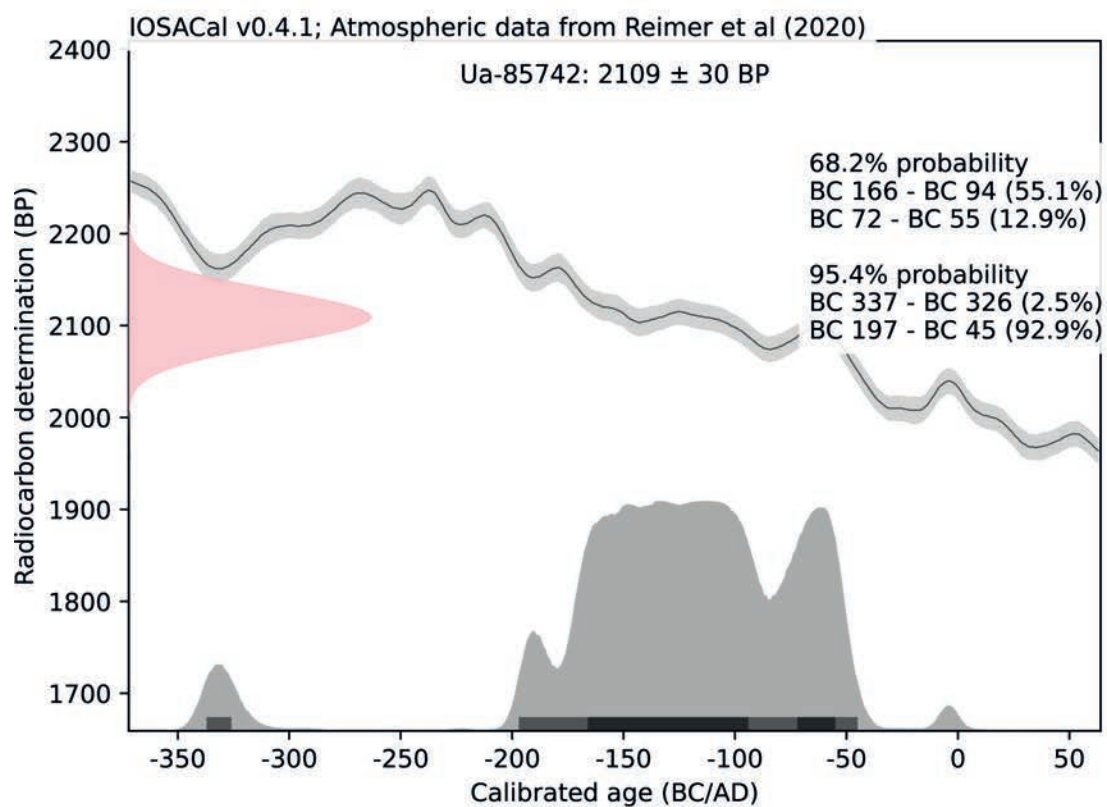
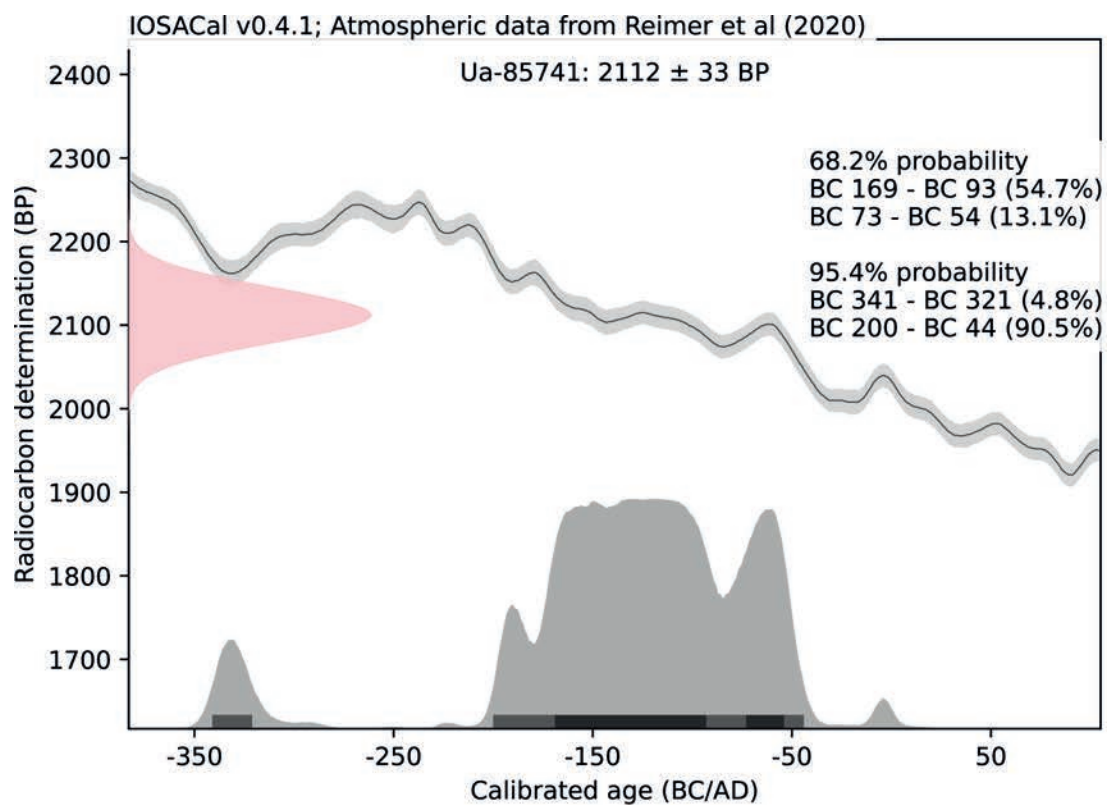
IOSACal v0.4.1; Atmospheric data from Reimer et al (2020)

2/5

3/5

4/5

